

Veľká Morava na polceste od kmeňa ku štátu*

JÁN STEINHÜBEL

Kľúčové slová: Veľká Morava, Moravia, kniežatstvo, kniežatá, hrady, Imitatio imperii

Bola Veľká Morava štátom? Ešte prednedávnom o tom nikto nahlas a otvorene nepochyboval. Dnes je to otvorená otázka, okolo ktorej sa rozbieha zmysluplná diskusia, do ktorej už prispeli Jiří Macháček, Naďa Profantová s Martinom Profantom, Ivo Štefan, David Kalhous a najnovšie Miroslav Lysý.¹ Malou a neúplnou odpoveďou na túto otázku môže byť aj náš príspevok.

„všetci Moravia“

Včasnostredoveký „gens“ (národ, kmeň) vyjadroval svoju vôľu na sneme. Slovania svoje kmeňové snemy nazývali „veča“.² Snem uznával len jednomyselné (nie väčšinové) rozhodnutia, pretože „mier (mirъ)“ bol nedeliteľný,³ tak ako bol nedeliteľný kmeň. Thietmar napísal, ako slovanskí Lutici „o dôležitých veciach debatujú na sneme, a ak majú prísť k rozhodnutiu, treba jednomyselný súhlas. Ak niektorý z obyvateľov nesúhlasí s rozhodnutím, je šľahaný metlami a ak i naďalej nesúhlasí, príde o všetok majetok, ktorý je buď spálený, alebo je mu odobraný, alebo musí snemu zaplatiť pokutu, vymeranú podľa jeho postavenia.“⁴ Na Veľkej Morave všetky rozhodnutia, ktoré sa týkali celého národa, odsúhlasili „všetci Moravia“, čiže snem slobodných Moravanov.

* Štúdiá vznikla v rámci plnenia grantovej úlohy: APVV-0051-12: Stredoveké hrady na Slovensku : Život, kultúra, spoločnosť.

¹ MACHÁČEK, Jiří. „Velkomoravský stát“ – kontroverze středoevropské medievistiky. In *Archeologické rozhledy* (ďalej AR), 2012, roč. 64, s. 775-787; PROFANTOVÁ, Naďa – PROFANT, Martin. Modernizace moravské medievistiky? In AR, 2014, roč. 66, s. 127-140; ŠTEFAN, Ivo. Mocní náčelníci od řeky Moravy? Poznámky ke struktuře raných států. In AR, 2014, roč. 66, s. 141-176; KALHOUS, David. Náčelnictví nebo stát? Několik poznámek k článku Jiřího Macháčka o charakteru Velké Moravy. In AR, 2014, roč. 66, s. 177-180; LYSÝ, Miroslav. *Moravia, Mojmírovci a Franská říša : Štúdie k etnogenéze, politickým inštitúciám a ústavnému zriadeniu na území Slovenska vo včasnóm stredoveku*. Bratislava : Atticum, 2014, s. 107-147.

² TŘEŠTÍK, Dušan. *Počátky Přemyslovců : Vstup Čechů do dějin (530 – 935)*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1997, s. 90-92; BOROŇ, Piotr. *Słowiańskie wiece plemienne*. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1999; MODZELEWSKI, Karol. *Barbarzyńska Europa*. Warszawa : Wydawnictwo ISKRY, 2004, s. 25-26, 33-34, 365-384.

³ TŘEŠTÍK 1997, s. 305.

⁴ THIETMARI CHRON, Lib. VI, Cap. 25. Thietmari Merseburgensis episcopi. In TRILLMICH, Werner (ed.) *Ausgewählte Quellen zur deutsche Geschichte des Mittelalters* 9. Berlin : Rütten & Loening, 1960, s. 174; DĚTMAR Z MERSEBURKU. *Kronika*. NEŠKUDLA, Bořek (Trans.) Praha : Argo, 2008, s. 174; MODZELEWSKI 2004, s. 364-365.

K najvýznamnejším rozhodnutiam, ktoré prijímali slovanské a neslovanské národy na svojich snemoch, patrilo prijatie kresťanstva.⁵ V roku 831 pasovský biskup Reginhar pokrstil „všetkých Moravanov (*omnes Moravos*)“.⁶ Tento krst museli predtým „všetci Moravia“ odsúhlasiť na sneme.⁷ V roku 862 knieža Rastislav „poradil sa so svojimi kniežatami a s Moravanmi“, až potom vyslal posolstvo do Ríma a následne do Carohradu.⁸ Ak snem Moravanov, „hroziac záhubou (*minantes interitum*)“, mohol v roku 871 donútiť Slavomíra k naplneniu svojej vôle,⁹ mal veľkú moc. Po Svätoplukovom víťazstve nad veľkou Karlomanovou armádou v roku 871 „Moravia, spoznajúc nemeckých popov, ktorí žili u nich, že im neprajú, ale kujú pikle na nich, všetkých vyhnali.“¹⁰ O vyhnaní bavorských kňazov teda rozhodol snem Moravanov. Potom „Moravia...k apoštolikovi poslali“, teda snem Moravanov vyslal posolstvo k pápežovi. A žiadali ho: „[T]ak daj nám arcibiskupa a učiteľa Metoda.“¹¹ V roku 873 prijal arcibiskupa Metoda knieža Svätopluk. Neprijal ho sám, ale spolu „so všetkými Moravanmi“.¹² Keď Svätopluk v roku 880 odovzdal svoju krajinu do pápežského patronátu, pápež ho pochválil: „[V]yvolil si si blahoslaveného Petra...a jeho námestníka za patróna...spolu s tvojimi vznešenými vernými mužmi a so všetkým ľudom krajiny tvojej.“¹³ O pápežskom patronáte nad Veľkou Moravou knieža Svätopluk nerozhodol sám, ale spolu „so všetkým ľudom krajiny (*cum omni populo terrę*)“, čiže so snemom slobodných Moravanov. A keď tento pápežský list prišiel ku Svätoplukovi, „zhromaždili sa všetci moravskí ľudia (*sъбъравъше же всіе ljudi moravъskyja*)“, aby ho pred nimi čítali.¹⁴

V roku 874 prišli k východofranskému kráľovi Ľudovítovi Nemcovi do Forchheimu poslovia kniežata Svätopluka a prisahali, „že Svätopluk ostane kráľovi verný po všetky dni svojho života a poplatok (*censum*), stanovený kráľom, každoročne zaplatí“.¹⁵ Aj vďaka tejto Svätoplukovej ochote bavorskí biskupi vo svojej sťažnosti v roku 900 mohli napísať, že krajina Moravanov bola podrobená východofranskému kráľovi aj „v poplatku za svetský majetok (*in tribute substantię secularis*)“.¹⁶ V roku 890 Svätopluk prišiel k Omuntesberchu, kde sa

⁵ BOROŇ 1999, s. 97.

⁶ Notae de episcopis Pataviensibus ad a. 831. In BARTOŇKOVÁ, Dagmar et al. *Magnae Moraviae fontes historici I.* (ďalej *MMFH*) : *Annales et chronicae*. Brno : Ústav klasických štúdií a Ústav archeologie a muzeologie, 2008, s. 277.

⁷ TŘEŠTÍK 1997, s. 91-93.

⁸ Žitije Konstantina 14 (ďalej ŽK). In BARTOŇKOVÁ, Dagmar – VEČERKA, Radoslav (eds.) *MMFH II. : Textus biographici, hagiographici, liturgici*. Praha : Koniasch Latin Press, 2010, s. 78.

⁹ Annales Fuldenses ad a. 871(ďalej Ann. Fuld.). In *MMFH I*, s. 105-106.

¹⁰ Žitije Mefodija 10 (ďalej ŽM). In *MMFH II*, s. 132-133.

¹¹ ŽM 10. In *MMFH II*, s. 133.

¹² ŽM 10. In *MMFH II*, s. 133. So svojimi podriadenými kniežatami („*coram principibus suis*“) sa radil aj poľský knieža Boleslav Chrabrý. THIETMARI CHRON, Lib. VII, Cap. 9, s. 362-363; ŁOWMIAŃSKI, Henryk. *Początki Polski : Z dziejów Słowian w I. tysiącleciu n. e. IV*. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970, s. 118.

¹³ Epistolae 90. In BARTOŇKOVÁ, Dagmar – VEČERKA, Radoslav (eds.) *MMFH III. : Diplomata, epistolae, textus historici varii*. Praha : Koniasch Latin Press, 2011, s. 165-166.

¹⁴ ŽM 12. In *MMFH II*, s. 136.

¹⁵ Ann. Fuld. ad a. 874. In *MMFH I*, s. 111; LYSÝ 2014, s. 127, 195-200.

¹⁶ Epistolae 109. In *MMFH III*, s. 198-199.

stretol s východofranským kráľom Arnulfom¹⁷ a zaviazal sa k tomu istému ako vo Forchheime v roku 874. Sľúbil mier a poplatok a prisahal Arnulfovi vernosť.¹⁸ Moravania platili dobytkom. Svätopluk sa zaviazal zhromaždiť každý rok dohodnuté množstvo dobytka a odviesť ho do susednej ríše. Tento záväzok musel, podobne ako neskôr (v roku 890), odsúhlasiť snem Moravanov. Markgróf Východnej marky Aribo poslal v roku 891 list východofranskému kráľovi Arnulfovi, v ktorom mu oznámil, že „*všetci Moravia*“ zhromaždili dobytok ako poplatok či dávku, doslova „*služobnosť (servitium)*“ pre východofranského kráľa, tak ako to Svätopluk sľúbil Arnulfovi v predchádzajúcom roku. Aribo zdôrazňuje, že Moravania konajú slobodne, „*bez žiadneho panovania popredných (cum nulli dominationi proceres)*“.¹⁹ Kniežatá, doslova „*poprední (proceres)*“, nemali teda nad slobodnými Moravanmi „*panovanie (dominatio)*“, čiže moc a vládu. Ak „*všetci Moravia*“ zhromažďovali a odovzdávali dávku zo svojho dobytka slobodne, museli si tento Svätoplukov záväzok odsúhlasiť na spoločnom sneme.

Snem všetkých slobodných bol kmeňovou ustanovizňou, vyjadroval a uplatňoval kmeňovú „*slobodu*“. Ak Moravania nemali nad sebou žiadne „*panovanie*“, ak všetky dôležité rozhodnutia pre život národa, a to i rozhodnutia, ktoré urobil knieža, museli odsúhlasiť „*všetci Moravia*“, tak moc veľkomoravského kniežat'a nebola monarchická. Veľká Morava bola začínajúcim a nedokonalým štátom.

„malí i veľkí, bohatí i chudobní, slobodní i otroci“

S arcibiskupom Metodom, ktorý 6. apríla 885 zomrel, sa prišli rozlúčiť „*malí i veľkí, bohatí i chudobní, slobodní i otroci*“.²⁰ Tieto slová dobre vystihujú mieru polarizácie veľkomoravskej spoločnosti.²¹

Slobodní Moravania, čiže „*svobodъnii*“²², hlasovali na sneme a slúžili v pešom vojsku. Sloboda slobodného Moravana bola zaručená: „*Kto (niekomu) slobodu (svobodu) ukradne*

¹⁷ Ann. Fuld. ad a. 890. In *MMFH I*, s. 120-121; STEINHÜBEL, Ján. Veľká Morava a bavorské pohraničie v rokoch 871 – 901. In *Byzantinoslovaca*, 2006, roč. 1, s. 150-153.

¹⁸ LYSÝ 2014, s. 218-219.

¹⁹ RATKOŠ, Peter. Cenný prírastok k prameňom o Veľkej Morave. In *Slovenská archivistika* (ďalej *SlA*), 1976, roč. 11, č. 2, s. 178-179 (pozri aj: *SlA*, 1980, roč. 15, č. 1, s. 210); TŘEŠTÍK 1997, s. 72-73, 288-289. STEINHÜBEL, Ján. *Nitrianske kniežatstvo : Počiatky stredovekého Slovenska*. Bratislava : VEDA, 2004, s. 143.

²⁰ „*malii i velici, i bogatii i ubozii, svobodъnii i rabi*“. ŽM 17. In *MMFH II*, s. 140.

²¹ O štruktúre veľkomoravskej spoločnosti pozri: GRAUS, František. Ríše veľkomoravská, její postavení v současné Evropě a vnitřní struktura. In POULÍK, Josef (ed.) *Konferencia o Velké Morave a byzantské misii*. Brno – Nitra 1. – 4. 10. 1963 (referáty). Nitra : Archeologický ústav SAV, 1963, s. 16-22; HAVLÍK, Lubomír E. *Morava v 9. – 10. století : K problematice politického postavení, sociální a vládní struktury a organizace*. Praha : Academia, 1978, s. 42-62; HAVLÍK, Lubomír E. *Moravská společnost a stát v 9. století*. In *Slavia antiqua*, 1980, roč. 27, s. 1-42; HAVLÍK, Lubomír E. *Velká Morava v kontextu evropských a obecných dějin*. In POULÍK, Josef – CHROPOVSKÝ, Bohuslav (eds.) *Velká Morava a počátky československé státnosti*. Praha ; Bratislava : Academia ; Obzor, 1985, s. 199-201.

²² ŽM 17. In *MMFH II*, s. 140; Законъ судныя ljudьмъ 29 (ďalej ZSL). In BARTOŇKOVÁ, Dagmar – VEČERKA, Radoslav (eds.) *MMFH IV. : Leges, textus iuridici*. Praha : Koniasch Latin Press, 2013, s. 170.

a predá (ho) alebo zotročí (porabotitъ), nech je zotročený (porabotitъ se); ako i on slobodu zotročil (svobodu porabotivъ), do tohože otroctva (rabotu) nech vstúpi.“²³ Slobodných Moravanov súdil knieža alebo jeho sudca.²⁴ Veľkomoravských vojakov spomína nariadenie „o koristi (o polonie)“ v zákonníku zostavenom na Veľkej Morave. Ak vojsko vo vojne zvíťazilo, tak päť šiestin vojnovnej koristi patrilo „všetkým ľuďom (vsiemъ ljudьmъ)“, ktorí bojovali. Knieža rovnako odmenil „veľkého i malého (velikago i malago)“.²⁵ Vojakov, či už „kmetov, alebo prostých ľudí (ili kmeti, ili prostychъ ljudi)“, ktorí sa v boji mimoriadne vyznamenali, odmenili navyše aj z kniežacieho podielu koristi.²⁶ Prostí ľudia boli „malí“. Kmeti boli „veľkí“, boli hornou vrstvou slobodných Moravanov.²⁷ Postavenie, ktoré kmeti mali na mojmírovskej Morave, si udržali aj na Morave přemyslovskej. Moravské štatúty kniežaťa Konráda Ota (1189 – 1191) svedčia, že kmeť bol predstaviteľom obvodu zvaného „vicinatus“, ktorý zahŕňal niekoľko dedín.²⁸

Bohatí („bogatii“)²⁹ mali imanie („imienije“), čiže majetok. Majetkom bola „usadlosť...so všetkým imaním (selo...sъ vsiemъ imienijemъ)“,³⁰ ako aj stáda koní a dobytka.³¹ Protipólom bohatých boli chudobní, spomínaní ako „ubozii“ a „ništii“.³² Ak súd usvedčil a odsúdil viníka, tak mu mohol vymerať trest podľa veľkosti jeho majetku. Ak niekto (zviezol pannu a) bol „ctený pre svoje bohatstvo (čъstьnъ sy bogatъstvъmъ svoimъ)“, tak svoju vinu vyplatil vysokou pokutou, ak nemal toľko, tak musel dať polovicu majetku. Ak bol „chudobný (ništъ)“, tak dostal bitku a vyhnaní ho z krajiny.³³

²³ ZSL 29. In *MMFH IV*, s. 170.

²⁴ ZSL 2, 7a, 8, 17, 30a. In *MMFH IV*, s. 159, 162-163, 163-164, 166, 172.

²⁵ ZSL 3. In *MMFH IV*, s. 159-160.

²⁶ ZSL 3. In *MMFH IV*, s. 160.

²⁷ HAVLÍK 1978, s. 71-73; HAVLÍK 1985, s. 201.

²⁸ „et insuper duos kmetones de circumsedentibus villis... Nullus zoch aliquem accuset, nisi sub certo testimonio vicinorum constet de dampno eius...et unus vel duo de vicinatu illo“. Iura suppanorum 2, *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II.* (ďalej CDB). FRIEDRICH, Gustavus (ed.). Praegae : Sumptibus comitorum regni Bohemiae ; Typys Aloisii Wiesneri, 1912, č. 234, s. 223, 224; HUSA, Václav (ed.). *Naše národní minulost v dokumentech : Chrestomatie k dějinám Československa I.* Praha : Nakladatelství ČSAV, 1954, s. 45. „Nullus zok aliquem accuset, nisi certo sub testimonio vicinorum constet et dampno; et si fuerit zok convictus testimonio fori communis, lapidetur...et unus vel duo de vicinatu illo.“ CDB II, č. 325, s. 330; GRAUS, František. *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské I. : Dějiny venkovského lidu od 10. stol. do první poloviny 13. stol.* Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1953, s. 243, 251; VYKYPĚL, Bohumil. *Studie k šlechtickým titulům v germánských, slovanských a baltských jazycích.* Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2011, s. 168-173.

²⁹ „bogatъ zielo“ ŽM 11. In *MMFH II*, s. 135; „bogatii“ ŽM 18. In *MMFH II*, s. 140.

³⁰ „selo...sъ vsiemъ imienijem, jeliko imut gospoda ta v tomъ selie.“ ZSL 1. In *MMFH IV*, s. 158-159; „sъ vsiemъ imienijemъ svoim“ ZSL 10. In *MMFH IV*, s. 164; „imienija...v selie...na svojej nivie...čjužju nivu li čjužъ vinogradъ... chramъ čii...ot svojego jemu chrama...okrъstъnychъ svoichъ jemu chramy...“ ZSL 15. In *MMFH IV*, s. 165-166; „imienije svoje“ Zapovědi svętychъ oťsъ 34. In *MMFH IV*, s. 124.

³¹ ZSL 22, 23, 24, 26. In *MMFH IV*, s. 168, 169.

³² „ubozii“ ŽM 17. In *MMFH II*, s. 140; „ništímъ“ ZSL 1. In *MMFH IV*, s. 158-159; „ništímъ“ ZSL 4. In *MMFH IV*, s. 161; „ništъ“ ZSL 5. In *MMFH IV*, s. 161; „ništъ“ ZSL 8. In *MMFH IV*, s. 164.

³³ ŽM 8. In *MMFH II*, s. 163-164.

Majetkom boli aj otroci a otrokyne, spomínaní ako „rabi“, „raby“ a „rabyňjė“. ³⁴ Ich povinnosťou bola „rabota“. ³⁵ Majiteľ otroka bol „gospod“. ³⁶ Neslobodní boli aj „dělžnici“, čiže dlžníci, ³⁷ „mъздѣnici“, pracujúci za mzdu, ³⁸ a „plienъniky“, t. j. vojnoví zajatci. ³⁹ Vojnový zajatec sa mohol opäť stať slobodným, ak si svoju cenu odpracoval. Neslobodný, prepustený na slobodu, sa stal „svobodnikъ“. ⁴⁰

Hlavný knieža a malé kniežatá

Včasnostredoveké slovanské národy „mávali nad sebou knieža zo svojho rodu a národa“. ⁴¹ Knieža Veletov Dragovít, ktorý ostatné veletské kniežatá „prevýšil vznešenosťou rodu a autoritou veku (*nobilitate generis et auctoritate senectutis longe praeminebat*)“, sa v roku 789 podriadil Karolovi Veľkému. ⁴² Knieža, ktorý ostatné kniežatá „prevýšil vznešenosťou rodu“, viedol celý národ do vojny a v mene celého národa uzatváral mierové alebo iné dohody so zahraničím. Uznávali ho aj za hranicami alebo hlavne za hranicami kmeňa. ⁴³ Bol

³⁴ „rabi“ ŽM 17. In *MMFH II*, s. 140; „primiešaja sę rabie“ ZSL 4. In *MMFH IV*, s. 161; „čjužju rabu... gospodinu rabie...gospodinu raby“ ZSL 5. In *MMFH II*, s. 161; „rabъ“ ZSL 18. In *MMFH II*, s. 167; „Kraduštemu rabu gospodinъ, ašte choštětъ imieti takovago raba...ašte li ne choštětъ imieti togo raba...“ ZSL 25. In *MMFH IV*, s. 168-169; „čjužego raba...drugago takogo raba“ ZSL 30. In *MMFH IV*, s. 170; „ni raba na pričētъ svęštenija ni vъ manastyrъ bez volie svojego jemu gospodina priimati.“ Nomokanonъ 33. In *MMFH II*, s. 227; „Raba...bez volie svojego jemu gospodina...rabъ...i pustětъ gospodъje jego i svobodětъ i iz domu otpustětъ i...“ Nomokanonъ 33. In *MMFH IV*, s. 260; „o rabynechъ dajuštichъ sę samiemъ čresъ volju vladuštichъ imi.“ Nomokanonъ 42. In *MMFH IV*, s. 228; „Tiemъže rabyini“ Nomokanonъ 42. In *MMFH IV*, s. 276; „sъ rabojo... da svobodit rabo tо“ ZSL 40. In *MMFH IV*, s. 125.

³⁵ „v rabotu“ ZSL 25. In *MMFH IV*, s. 169.

³⁶ „ni raba...bez volie svojego jemu gospodina.“ Nomokanonъ 33. In *MMFH IV*, s. 227; „Raba...bez volie svojego jemu gospodina...rabъ...i pustětъ gospodъje jego i svobodětъ i iz domu otpustětъ...“ Nomokanonъ 33. In *MMFH IV*, s. 260; „o rabynechъ dajuštichъ sę samiemъ čresъ volju vladuštichъ imi.“ Nomokanonъ 42. In *MMFH IV*, s. 228; „Tiemъže rabyini...ot gospodina svojego.“ Nomokanonъ 42. In *MMFH IV*, s. 276; „gospoda“ ZSL 1. In *MMFH IV*, s. 158-159; „gospodinu rabie“ ZSL 5. In *MMFH IV*, s. 161; „ni gospodi, ni na gospoda rabъ li, svobodnikъ li da posluchъ byvajetъ.“ ZSL 18. In *MMFH IV*, s. 167; „rabu gospodinъ“ ZSL 25. In *MMFH IV*, s. 168-169; „čjužego raba...svojemu gospodinu“ ZSL 30. In *MMFH IV*, s. 170.

³⁷ „dělžnika“ ZSL 20. In *MMFH IV*, s. 167.

³⁸ „mъздѣnika“ ZSL 19. In *MMFH IV*, s. 167.

³⁹ „plienъniky“ ŽK 15. In *MMFH II*, s. 85; „kupitъ plienъnika“ ZSL 19. In *MMFH IV*, s. 167.

⁴⁰ „svobodnikъ“ ZSL 18. In *MMFH IV*, s. 167.

⁴¹ Podľa Regina Česi „*principem suae cognationis ac gentis super se habuerant*“. REGINONIS CHRONICON, ad a. 890. Reginonis abbatiss Prumiensis chronicon cum continuatione Treverensi. In *MMFH I*, s. 138. Domáci pôvod mal nielen český kniežací rod, ale aj kniežatá a kniežacie rody ostatných stredoeurópskych slovanských kmeňov.

⁴² Dragovít vyšiel zo svojho hradu a podrobil sa Karolovi Veľkému, ktorý pustošil jeho krajinu. Bol nasledovaný „*ostatnými kráľíkami Vilčanov (ceteris Wiltzororum regulis)*“, čiže malými veletskými kniežatami, ktorí prišli „*ku kráľovi (ad regem)*“, t. j. ku kniežatú Dragovítovi a podľa jeho príkladu sa aj „*cum omnibus suis*“ podrobili Karolovi Veľkému.

Annales regni Francorum inde ab a. 741. usque ad a. 829, qui dicuntur Annales Laurissenses maiores et Einhardi ad a. 789 (ďalej Ann. reg. Franc.). In *Monumenta Germaniae Historica (ďalej MGH) : Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi 6 (ďalej SS rer. Germ.)*. KURZE, Fridericus (ed.). Hannoverae : Hahniani, 1895, s. 85, 87; HRABOVÁ, Libuše. *Stopy zapomenutého lidu : Obraz dějin Polabských Slovanů v historiografii*. České Budějovice : Bohumír Němec – Veduta, 2006, s. 39-40, 41, 45.

⁴³ TRĚŠTÍK, Dušan. *Vznik Velké Moravy : Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791 – 871*. Praha : Nakladatelství Lidové Noviny, 2001, s. 71-72, 84-85.

prvý vo vedení vojny a vo vyjednávaní so spojencami i s nepriateľom. Takýmto kniežat'om u Veletov po Dragovítovi bol Ljub, Ljubovi synovia Milegast a Čeledrag,⁴⁴ u Obodritov Vlčan, Dražko, Slavomír, Čedrag, Gostimysl,⁴⁵ u Srbov Miliduch, Čestibor a Slavibor, u Čechov Lech, Vistrach a jeho synovia, Bořivoj a jeho synovia a u Moravanov mojmírovské kniežatá.⁴⁶ Ak jeden z kniežat vynikal nad ostatné kniežatá „vznešenost'ou rodu“, jeden kniežací rod „prevýšil vznešenost'ou“ ostatné kniežacie rody. Knieža z tohto rodu bol kniežat'om celého kmeňa a zároveň aj kniežat'om jedného z malých kniežatstiev.

Mojmírovské vlastné malé kniežatstvo určite zahŕňalo Mikulčice a Staré Město a na juhu mohlo siahať až po Devín, na ktorom sa Rastislav zdržiaval najmä v rokoch 858 – 864.⁴⁷ Túto mojmírovskú doménu rozvrátil v roku 906 maďarský útok.⁴⁸ Maďari vtedy dobyli, vylúpili a vypálili hlavný mojmírovský hrad v Mikulčiciach.⁴⁹

Obe kniežatstvá, Morava a Nitrava (Nitriansko), z ktorých sa „*moravьska oblastь*“⁵⁰ od roku 833 skladala, sa členili na niekoľko malých kniežatstiev.⁵¹ Ich počet nepoznáme. Malé kniežatá boli nielen malými (a obmedzenými) vládcami, ale aj miestnymi predstaviteľmi moci hlavného kniežat'a (jeho správcami). Boli to jeho kniežatá, s nimi sa radil o všetkom

⁴⁴ Ann. reg. Franc. ad a. 823, s. 160; HELLMANN, Manfred. Grundzüge der Verfassungsstruktur der Liutizen. In LUDAT, Herbert (ed.) *Siedlung und Verfassung der Slawen zwischen Elbe, Saale und Oder* (ďalej *Siedlung*). Giessen : W. Schmitz, 1960, s. 103-113.

⁴⁵ Ann. reg. Franc. ad a. 789, 795, 798, 808, 809, 817, 819, 821, 823, 826, s. 84, 86, 96, 97, 104, 105, 125, 128, 129, 147, 149-150, 157, 160, 162, 169; Anonymi Vita Hludovici imperatoris 31 : Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte I. In *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters* 5. RAU, Reinhold (ed.). Berlin : Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1955, s. 308-309; *MMFH II*, s. 28. Gostimysl bol jeden z viacerých obodritských kniežat („*unus ex regibus eorum...*“, *Gestimus nomine*“). V roku 844 stál na čele obodritského vojska a v boji s vojskom Ľudovíta Nemca padol. Annales Xantenses ad a. 844 : Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte II. In *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters* 5. RAU, Reinhold (ed.). Berlin : Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1955, s. 346-347; Ann. Fuld. Pars II. (Fuldensis) auctore Rudolfo ad a. 844. Annales Fuldenses sive Annales regni Francorum orientalis ab Einhardo, Ruodolfo, Meginhardo Fuldensibus Seligenstadi, Fuldae, Mogontiaci conscripti cum Continuationibus Ratisponensi et Altahensibus. In *MGH : SS rer. Germ.* 7. KURZE, Fridericus (ed.). Hannoverae : Hahniani, 1891, s. 35. Gostimysl bol v prípade vojny prvý spomedzi všetkých obodritských kniežat. Nemusel byť však trvale hlavným obodritským kniežat'om. FRITZE, Wolfgang H. Probleme der abodritischen Stammes- und Reichsverfassung und ihrer Entwicklung vom Stammesstaat zum Herrschaftsstaat. In *Siedlung*, s. 144-157, 178-183; TŘEŠTÍK 1997, s. 83, 500-501, pozn. 68-71.

⁴⁶ STEINHÜBEL 2004, s. 128.

⁴⁷ Tamže, s. 125-126.

⁴⁸ Tamže, s. 156-158.

⁴⁹ KOUŘIL, Pavel. Staří Maďari a Morava z pohledu archeologie. In KLÁPŠTĚ, Jan – PLEŠKOVÁ, Eva – ŽEMLIČKA, Josef (eds.) *Dějiny ve věku nejistot : Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka* (ďalej *Dějiny*). Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 110-146; MAZUCH, Marian. Výzkumy severního podhradí hradiště Valy u Mikulčic : K otázce násilného zániku velkomoravských mocenských center na počátku 10. věku. In DOLEŽEL, Jiří – WIHODA, Martin (eds.) *Mezi raným a vrcholným středověkem : Pavlu Kouřilovi k šedesátým narozeninám přátelé, kolegové a žáci*. Brno : Archeologický ústav Akademie věd České republiky, 2012, s. 137-159.

⁵⁰ ŽM 8. In *MMFH II*, s. 134.

⁵¹ STEINHÜBEL 2004, s. 127-129, 142-143.

dôležitom⁵² a spolu s nimi (napríklad v rokoch 864, 874, 884) prisahal vernosť franskému kráľovi.

Arabský cestovateľ, ktorý navštívil Svätoplukovu ríšu, zanechal správu, ktorú na začiatku 10. storočia prevzal do svojho veľkého historicko-zemepisného diela perzský učenec Ibn Rusta. Podľa tejto arabskej správy Svätopluk („*Swítbulk*“) bol „*ra'ísu r-ru'asá'i*“, čiže „*hlava hláv*“ vo význame knieža kniežat.⁵³ Na jeseň 884 „*knieža Svätopluk so svojimi kniežatami (Zwentibaldus dux cum principibus suis)*“ odprisahal cisárovi Karolovi III. Tučnému vernosť na Komagenskej hore na okraji Viedenského lesa.⁵⁴ Podobne aj jeho predchodca Rastislav „*so všetkými svojimi najlepšimi (cum universis optimatibus suis)*“, čiže so svojimi malými kniežatami, v auguste 864 odprisahal vernosť východofranskému kráľovi Ľudovítovi Nemcovi, ktorý ho obklúčil na Devíne.⁵⁵ O všetkom dôležitom rozhodovalo moravské a jemu podriadené nitrianske knieža spolu so všetkými malými kniežatami a so slobodnými Moravanmi. O vyslaní posolstva k pápežovi a potom k byzantskému cisárovi v roku 862 „*Rastislav moravské knieža (moravьskij knežь)...poradil sa so svojimi kniežatami (kneži svojimi) a s Moravanmi*“.⁵⁶

Dvojstupňovú kniežaciu subordináciu mal aj neskôr vznikajúci český a uhorský štát. Malé kniežatstvá, tesnejšie alebo len voľne podriadené hlavnému premyslovskému a arpádovskému kniežatstvu, zrušil v Čechách Boleslav I. a v Uhorsku Štefan I. Štefan najprv zvíťazil nad Kopáňom v roku 997 a v roku 1003 zosadil Ďulu II. v Sedmohradsku. V roku 1028 zrušil Ajtoňovo kniežatstvo na dolnej Maroši a v roku 1029 úplne a natrvalo pripútal k Uhorsku Nitriansko.⁵⁷ Boleslav začal s rýchlou likvidáciou malých kniežatstiev v Čechách už víťazstvom v roku 936.⁵⁸

Hrady

Anonymný bavorský geograf, ktorý svoje dielo „*Opis hradov a krajín na severnej strane Dunaja*“ písal asi desať rokov po dobytí Nitrianska moravským kniežatom Mojmírom,⁵⁹ spomína dvojakých Moravanov a hrady, ktoré títo Moravania „*majú (habent)*“. Prví „*Moravania (Marharii) majú 11 hradov*“.⁶⁰ O druhých Moravanoch napísal: „*Je ľud, ktorý volajú*

⁵² ŽK 14. In *MMFH II*, s. 78; TŘEŠTÍK 1997, s. 288.

⁵³ Kitábu l-a'láki n-náfisati li-bni Rusta. In *MMFH III*, s. 305; PAULINY, Ján. *Arabské správy o Slovanoch : (9. – 12. storočie)*. Bratislava : Veda ; Bernolákova spoločnosť, 1999, s. 99; TŘEŠTÍK 1997, s. 289, 294-295.

⁵⁴ Ann. Fuld. ad a. 884. In *MMFH I*, s. 119. WOLFRAM, Herwig. *Österreichische Geschichte 378 – 907: Grenzen und Räume : Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung*. Wien : Ueberreuter 1995, s. 256-257; STEINHÜBEL 2006, s. 148-149.

⁵⁵ Rastislavovými „*najlepšimi*“ boli tí, ktorí v moravskej spoločnosti stáli po Rastislavovi a Svätoplukovi najvyššie. Boli to menšie, druhostupňové kniežatá.

⁵⁶ ŽK 14. In *MMFH II*, s. 78.

⁵⁷ STEINHÜBEL 2004, s. 207-218, 232-234, 238-242.

⁵⁸ TŘEŠTÍK 1997, s. 431, 437; STEINHÜBEL, Ján. *Kapitoly z najstarších českých dejín 531 – 1004*. Kraków : Spolok Slovákov v Poľsku – Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2012, s. 93-97.

⁵⁹ TŘEŠTÍK 1997, s. 477-479.

⁶⁰ „*Marharii habent civitates XI.*“ Descriptio civitatum a regionum, ad septentrionalem plagam Danubii (ďalej Descriptio). In *MMFH III*, s. 249.

Moravanmi (Merehanos), títo majú 30 hradov.⁶¹ Aj druhí Moravania boli „*populus*“, t. j. osobitný ľud, kmeň, národ.⁶² Obývali druhé veľkomoravské kniežatstvo zvané Nitrava. Veľkomoravské hrady teda patrili Moravanom (presnejšie Moravanom a Nitravanom). Hrady mali takú veľkú rozlohu a také dlhé hradby, že nemohli slúžiť len kniežaťu a jeho vojenskej družine, ale museli ich užívať a brániť aj všetci slobodní Moravania. Hrady slúžili Moravanom ako útočisko vo vojnových časoch. Bavorskí biskupi v roku 900 napísali: „*Mojmírovi Slovania...sa skrývali v skrýšach a hradoch*“.⁶³ Zákonník zostavený pre Moravanov spomína „...*vojakov (ratnychъ)...vracajúcich sa do svojej krajiny a hradu (,vъ svoju zemlju i gradъ)*“.⁶⁴ Vojaci, čiže slobodní Moravania, ktorí slúžili vo vojsku, boli teda viazaní na svoj hrad a na územie k nemu patriace, z ktorého pochádzali.

Hrady slúžili aj kniežaťu, a to v prvom rade na obranu jeho kniežatstva. Východofranský kráľ Ľudovít Nemec asi koncom leta 855 neúspešne obliehal Rastislava „*veľmi pevnou...hradbou opevneného*“,⁶⁵ pravdepodobne v Mikulčiciach. V auguste 864 „*obklúčil Rastica v akomsi hrade, ktorý sa v jazyku onoho ľudu nazýva Dowina*“.⁶⁶ V auguste 869 poslal Ľudovít Nemec svojich synov Karola a Karlomana proti Moravanom. Karol s vojskom Frankov a Alamanov pustošil Rastislavovu Moravu až „*k onej nesmiernej Rastislavovej pevnosti (in illam ineffabilem Rastizi munitionem) a od všetkých starodávnych odlišnej, prišiel,...všetky opevnenia (moenia) onoho kraja vypálil*“.⁶⁷ V roku 870 Karloman vpadol na Rastislavovu Moravu, kde „*všetky hrady a (menšie) hrady do područia prijal (cunctas civitates et castella in deditionem accepit)*“.⁶⁸ Ak Karolman „*dal do poriadku krajinu a pomocou svojich usporiadal (ordinato regno atque per suos disposito)*“,⁶⁹ tak pomocou svojich markgrófov vyplnil mocenské vákuum, ktoré na Morave zavládlo po zajatí a uväznení Rastislava. Moravské hrady, ktoré Karloman „*do područia prijal*“, mal predtým v moci knieža Rastislav. Svätoplukov príbuzný Slavomír, ktorého Moravania v roku 871 zvolili za knieža, „*pokúšajú sa proti Engelšalkovi a Wilhelmovi, vojvodcom Karlomanovým, vojnu rozpútať a usilujúci sa vyhnúť ich z obsadených hradov (ex obsessis civitatibus)*“, dostal okupantov do tiesne. Karloman, pre ktorého bol Slavomír vážnou hrozbou, sa obrátil na Svätopluka. Svätopluk Karlomanovi sľúbil, že povedie jeho vojsko proti Slavomírovi. Po príchode na Moravu Svätopluk „*starý hrad Rastislavov (urbem antiquam Rastizi) navštívil*“, spojil sa tam

⁶¹ „*Est populus, quem vocant Merehanos, ipsi habent civitates XXX.*“ Descriptio. In *MMFH III*, s. 249; TŘEŠTÍK 2001, s. 131-135.

⁶² Pre anonymného bavorského geografa boli „*populus*“ nielen Liňania, Bulhari a neznámi „*Sittici*“, „*Stadici*“, „*Unlizi*“, „*Artorozi*“, ale aj druhí Moravania. Descriptio. In *MMFH III*, s. 250. Ak druhí Moravania boli „*populus*“, boli osobitný kmeň (ľud, národ), tak ako ostatné takto označené slovanské kmene.

⁶³ Epistolae 109. In *MMFH III*, s. 203-204.

⁶⁴ ZSL 21. In *MMFH IV*, s. 168; SOKOLOVSKÝ, Leon. Grad – španstvo – stolica – župa : Príspevok k terminológii dejín správy. In *SIA*, roč. 16, 1981, č. 2, s. 94.

⁶⁵ „*firmissimo...vallo munitum*“. Ann. Fuld. ad a. 855. In *MMFH I*, s. 94.

⁶⁶ Ann. Fuld. ad a. 864. In *MMFH I*, s. 99.

⁶⁷ Ann. Fuld. ad a. 869. In *MMFH I*, s. 103.

⁶⁸ Ann. Fuld. ad a. 870. In *MMFH I*, s. 105.

⁶⁹ Ann. Fuld. ad a. 870. In *MMFH I*, s. 105.

so Slavomírom a zradil Karlomana.⁷⁰ Jeden hrad vynikal nad ostatné. Bol to „*starý hrad Rastislavov*“, ostatné hrady (s výnimkou Svätoplukovej Nitry) sa mu svojím významom nevyrovnali. Táto mohutná hradná pevnosť (ležiaca v dnešných Mikulčiciach) mala vynikajúce, pre Frankov nedobytné opevnenie a bola výslovne Rastislavova. Bola centrom nielen celej Veľkej Moravy, ale aj jedného z malých moravských kniežatstiev, ktoré bolo výslovne mojmirovské. Vo Veľkej Morave malo centrálné postavenie, bolo vlastnou mojmirovskou doménou. Ostatné malé kniežatstvá, z ktorých sa Morava a Nitriansko skladali, boli síce podriadené hlavnému mojmirovskému kniežatstvu, no mali svoje vlastné malé kniežatá.

V roku 873 knieža Svätopluk prijal arcibiskupa Metoda, ktorý sa vrátil zo zajatia, a „*poručil mu všetky kostoly a klerikov na všetkých hradoch. Od tohože dňa veľmi začali...klerici rozmnožovať sa na všetkých hradoch...*“⁷¹ Ak to bol knieža, kto do právomoci arcibiskupa „*poručil (poručí)*“ kostoly a klerikov „*na všetkých hradoch*“, tak knieža mal moc nad hradmi. Hrady boli centrami kniežacej a na ňu nadväzujúcej cirkevnej správy celej krajiny. Veľkomoravské hrady boli sídlami cirkevnej správy, a tým aj vznikajúcej štátnej moci, o ktorú sa cirkev opierala.

V roku 899 knieža Mojmír II. uväznil svojho brata Svätopluka II. Krátko nato však na Veľkú Moravu vpadlo bavorské vojsko „*a chlapca Svätopluka, syna niekdajšieho kniežata Svätopluka, a jeho ľud (suumque populum) zo žalára hradu (de ergastulo civitatis), v ktorom boli uzavretí, vytrhli a samotný hrad (civitatem) ohňom zapálili*“.⁷² Ak Mojmír II. mohol uväzniť svojho brata na hrade, tak týmto hradom disponoval, mal ho vo svojej moci. Knieža teda rozhodoval o dianí na hradoch. Keďže hrady boli z veľkej časti drevené, mohli vyhoriť. Najkrutejší trest hrozil podpaľačovi vtedy, ak požiar založil na hrade: „*[A]k je to na hrade (vъ gradie), nech ho ohňom upália, a ak je to v osade alebo na dedine, nech ho mečom zotnú*“.⁷³

Svätoplukovo sídlo spomína aj arabská správa o Slovanoch v podaní Ibn Rustu: „*A mesto (l-madínatu), v ktorom sídli, sa menuje Dž.r.wáb a majú v ňom trh (súkun) tri dni v mesiaci, na ňom obchodujú a predávajú*“.⁷⁴ Bol to hlavný trh Moravanov.⁷⁵ Práve na tomto trhu v roku 886 predávali Metodových žiakov: „*Lebo heretici jedných mnoho mučili a druhých predali Židom za peniaze, presbyterov a diakonov. Tí Židia ich zobrali a viedli do Benátok,*

⁷⁰ Ann. Fuld. ad a. 871. In *MMFH I*, s. 106. Podľa Xantenských análov veľká franská armáda zahnila Moravanov „*in civitate munitissimam*“. Annales Xantenses ad a. 872. In *MMFH I*, s. 66.

⁷¹ ŽM 10. In *MMFH II*, s. 133.

⁷² Ann. Fuld. ad a. 899. In *MMFH I*, s. 128-129.

⁷³ ZSL 15. In *MMFH IV*, s. 165.

⁷⁴ Kitábu l-a'láki n-náfisati li-bni Rusta. In *MMFH III*, s. 305-306; PAULINY 1999, s. 99.

⁷⁵ TŘEŠTÍK, Dušan. „Trh Moravanov“ – ústřední trh staré Moravy. In *Československý časopis historický (ďalej ČsČH)*, 1973, roč. 21, č. 6, s. 876-890; TŘEŠTÍK 1997, s. 289, 294-295.

*a keď ich predávali...prišiel vtedy cisárov muž do Benátok ...a dozvedel sa o nich. A jedných vykúpil cisárov muž a druhých tiež pojal, viedol ich do Konštantínopola.*⁷⁶

Kupci, ktorí prichádzali na trhy, museli platiť clo. Raffelstettenská colná tarifa (asi z roku 904) stanovila clo tak, „ako sa veľmi spravodlivo platilo za čias Ľudovíta a Karlomana i ostatných kráľov“. Clo sa vyberalo od kupcov, ktorí obchodovali so soľou, otrokmi, koňmi, dobytkom a potravinami na viacerých miestach vo Východnej marke a chodili aj „na trh Moravanov“, kde sa obchodovalo aj s otrokmi: „Ak by však chceli prejsť na trh Moravanov (ad mercatum Marahorum), podľa kupeckého odhadu v tom čase sa zaplatí od lode jeden solidus a nech sa slobodne preplaví; pri návrate však nech nie sú nútení podľa práva zaplatiť. Kupci, čiže Židia a ostatní kupci, odkiaľkoľvek by prišli z tejto krajiny alebo z iných krajín, nech platia spravodlivé clo tak z otrokov, ako aj z iných vecí, tak ako vždy za čias predošlých kráľov.“⁷⁷

Slovanské kmene, a teda aj Moravania, mali hrady (tak ako to anonymný bavorský geograf napísal o Obodritoch) „medzi svoje kniežatá podelené (per duces suos partitae).“⁷⁸ Ak Moravania mali malé kniežatá, tak hrady boli podelené medzi tieto malé kniežatá. Preto nemohli na nich sídlit' hradskí župani, ktorých by tam dosadil mojmírovský knieža, a to hlavný alebo údelný. Hrady teda slúžili všetkým Moravanom, ich malým kniežatám a hlavnému kniežaťu. Na hradoch sídlil kmeň aj vznikajúci štát.

Kniežacia družina

Svätopluk, podľa arabskej správy o Slovanoch, tak ako ju zapísal Ibn Rusta, „má jazdné zvieratá“, čiže jazdecké kone. „A má brnenia vynikajúce, pevné a vzácne.“⁷⁹ Týmito koňmi a brneniami Svätopluk zaopatroval družinu jazdeckých bojovníkov. Do Svätoplukovej družiny určite patril aj veľký, pravdepodobne až tisícčlenný plne vyzbrojený jazdecký oddiel, ktorý v októbri 871 priviedol na Moravu dcéru českého kniežaťa.⁸⁰

Družiníci obklopovali svojho pána a boli mu verní.⁸¹ Družina svojho pána neustále sprevádza, bol to jeho „comitatus“, t. j. sprievod.⁸² Kniežacia družina bola závislá od kniežaťa,

⁷⁶ Žitije Nauma I. In *MMFH II*, s. 154; TŘEŠTÍK 1973, s. 890; McCORMICK, Michael. *Narodziny Europy : Korzenie gospodarki europejskiej 300 – 900*. Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 2007, s. 198-199, 727-729.

⁷⁷ Inquisitio de theloneis 8, 9. In *MMFH IV*, s. 101; GALUŠKA, Luděk. O otrocích na Velké Moravě a okovech ze Starého Města. In *Dějiny*, s. 75-86.

⁷⁸ Descriptio. In *MMFH III*, s. 247-248; TŘEŠTÍK 1997, s. 83-84, 477-479; STEINHÜBEL 2012, s. 54-56.

⁷⁹ Kitábu l-a'láki n-náfísi li-bni Rusta. In *MMFH III*, s. 306; PAULINY 1999, s. 99; TŘEŠTÍK 1997, s. 289-291. Aj neskorší zápis al-Marwaziho spomína Svätoplukove kone: „A vládca má (jazdné) zvieratá a živí sa ich mliekom.“ Kitábu tabá'í li-hajawáni li-Šarafi z-Zamáni Táhiri l-Marwazii 14. In *MMFH III*, s. 389; PAULINY 1999, s. 140.

⁸⁰ Ann. Fuld ad a. 871. In *MMFH I*, s. 105-106; STEINHÜBEL 2012, s. 69-70.

⁸¹ GRAUS, František. Raně středověké družiny a jejich význam při vzniku států ve střední Evropě. In *ČsČH*, 1965, roč. 13, č. 1, s. 1-18; ŻMUDZKI, Paweł. *Władca i wojownicy : Narracje o wodzach druzynie i wojnach w najdawniejszej historiografii Polski i Rusi*. Wrocław : Wydawnictwo Uniwersitetu Wrocławskiego, 2009; MESIARKIN, Adam. Úloha družiny pri formovaní základov včasnostredovekých politických jednotiek v strednej a východnej Európe. In *Medea : Studia mediaevalia et antiqua*, 2010/2011, roč. 14/15, s. 39-53.

bola verná a oddaná len svojmu kniežat'u, nie kmeňu. Kniežacia družina bola teda cudzím prvkom v kmeni. Boli to profesionálni jazdeckí bojovníci – vojna bola ich remeslom, umením a profesiou. Slobodní Moravania, ktorí bojovali v pešom vojsku, boli vo vojenskom umení v porovnaní s kniežacími družiníkmi amatérmi.

Kniežací družiník mohol byť bohatý a vplyvný. Svätoplukov „akýsi druh (*drugъ*), veľký boháč a radca“ sa dostal do sporu s arcibiskupom Metodom, pretože sa oženil so svojou kmotrou. Mal také významné postavenie a vplyv, že iní kňazi, len aby nestratili jeho priazeň, spochybňovali Metodovu snahu rozviesť toto pre cirkev neprípustné manželstvo, „*lichotiac im pre majetok*“.⁸³

V roku 898 „*vznikol medzi dvoma bratmi z národa Moravanov, totiž Mojmirom a Svätoplukom a ich ľuďom (eorumque populum), veľmi vážny rozpor a svár.*“⁸⁴

V roku 899 Bavori „*vyšľobodili chlapca Svätopluka, syna niekdajšieho kniežata Svätopluka, a jeho ľud (suumque populum) z väzenia hradu, v ktorom boli zavretí, samotný hrad zapálili a ich z milosrdenstva odvedli so sebou do končín svojej vlasti.*“⁸⁵ Ak kniežatá Mojmír II. a Svätopluk II. mali „*ľud*“, ktorý bol „*ich*“, a ak Svätopluka a spolu s ním i „*jeho ľud*“ väznili v hradnom väzení, tak to boli družiníci, ktorí obom kniežatám patrili a spolu s nimi zdieľali ich osud. Spomedzi najvýznamnejších družiníkov si knieža vyberal županov a prepožičal im časť svojej moci.⁸⁶

Vojvoda a ostatní župani

Podľa súčasnej arabskej správy o Slovanoch Svätopluk „*je váženejší ako župan (súbandž) a župan je jeho zástupca*“.⁸⁷ Svätoplukov zástupca bol najvyšší spomedzi županov, bol vojvoda, ktorému knieža mohol odovzdať vedenie svojho vojska.⁸⁸ Takýto vojvoda bol nielen

⁸² Konštantín sa ku Chazarom vypravil „*i s celou družinou (i sъ vьseju družinoju)*“. ŽK 8. In *MMFH II*, s. 60.

⁸³ „*Jeterъ drugъ bogatъ dzielo i sъvietъnikъ*“. ŽM 11. In *MMFH II*, s. 135; HAVLÍK 1985, s. 200; TŘEŠTÍK 1997, s. 287, 293. Aj Cedd, biskup v Essexe, nemohol rozlúčiť nedovolené manželstvo príbuzného (a neskôr jedného z vrahov) essexského kráľa Sigeberta II. Svätého (653 – 660): „*Habuerat enim unus ex his, qui eum occiderunt, comitibus inlicitum coniugium; quod cum episcopus prohibere et corrigere non posset, excommunicavit eum atque omnibus, qui se audire uellent, praecepit, ne domum eius intrarent, neque de cibus illius acciperent.*“ BEDA VENERABILIS, *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*, Lib. III, Cap. 22. *Venerabilis Baedae Historia ecclesiastica gentis Anglorum, Historia abbatum et Epistola ad Ecgbertum, cum Epistola Bonifacii ad Cudberthum*. MOBERLY, Georgii H. (ed.). Oxonii : E Typographeo Clarendoniano 1881, s. 184; BEDA CТИHODNÝ. *Církevní dějiny národa Anglů*. KINCL, Jaromír (Trans.). Praha : Argo, 2008, s. 169.

⁸⁴ Ann. Fuld. ad a. 898. In *MMFH I*, s. 127.

⁸⁵ Ann. Fuld. ad a. 899. In *MMFH I*, s. 128-129.

⁸⁶ HAVLÍK 1978, s. 68-69; HAVLÍK 1985, s. 200-201. Županov mali stredoeurópski a balkánski Slovania pod vplyvom Avarského kaganátu. POHL, Walter. *Die Awaren : Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567 – 822 n. Chr.* München : Verlag C. H. Beck, 1988, s. 305; TŘEŠTÍK, Dušan. Župy, župané a páni aneb Avarské dědictví, romantická falza a „vymyšlená“ skutečnost. In TŘEŠTÍK, Dušan (ed.) *Myslití dějiny*. Praha ; Litomyšl : Ladislav Horáček – Paseka, 1999, s. 175-181; JAN, Libor. *Václav II. a struktury panovnícké moci*. Brno : Matices moravská, 2006, s. 176-187; VYKYPĚL 2011, s. 173-216.

⁸⁷ Kitábu l-a'láki n-náfisati li-bni Rusta. In *MMFH III*, s. 305-306, PAULINY 1999, s. 99.

⁸⁸ V Živote Konštantínovom sa spomína chazarský vojvoda: „*Prišiel však s vojskom kozársky vojvoda (vojevoda), obklúčil isté kresťanské mesto a obsadil ho.*“ ŽK 8. In *MMFH II*, s. 60; ŽMUDZKI 2009, s. 440-442.

na Veľkej Morave, ale aj v Uhorsku, Čechách, Poľsku a na Rusi.⁸⁹ Veľkomoravský súdny zákonník spomína županov a vojvodu, ako aj vojsko slobodných Moravanov pri del'be vojrovej koristi: „*Ak teda Boh dá víťazstvo, patrí sa kniežat'u vziať si šiestu časť.*“ Zvyšných päť šesťin vojrovej koristi patrilo všetkým vojakom, ktorí pochádzali spomedzi slobodných Moravanov: „*[A] ostatné všetko množstvo (patrí sa) vziať všetkým ľuďom (všiemъ ľudьмъ).*“ Župani, keďže boli tak ako všetci kniežací družiníci závislí od kniežata, dostali odmenu od neho. Knieža si teda svoj šestinový podiel nenechával celý len pre seba, ale odmeňoval z neho svoju družinu, v prvom rade županov: „*[L]ebo dostačuje županom kniežacia časť (dobljajetъ bo žjupanomъ knęža částъ) a príjem z obroku ľudského (patrí) im (pribytъкъ obroku ljudьskomu imъ).*“ Knieža vydal županom časť zo svojho podielu vojrovej koristi a okrem tohto príležitostného príjmu patrilo „*imъ*“, čiže županom, aj „*pribytъкъ obroku ljudьskomu*“. Spomínaný „*obrokъ*“ poberal knieža pravidelne ob rok, teda raz za rok. Keďže bol „*ljudьskomu*“, poberal ho od ľudí, t. j. od slobodných Moravanov. A z tohto „*obroku*“, ktorý knieža poberal od slobodných Moravanov, mali určitý „*pribytъкъ*“, teda pravidelný príjem (doslova pribudnutie), aj župani.

Vojsko mohol viesť do boja nielen knieža, ale aj vojvoda. Ak vojsko viedol vojvoda, tak vojakom odmeňoval on. Z kniežacej šestiny si zobral odmenu nielen vojvoda, ale pridalo sa vojakom, ktorí sa vyznamenali v boji: „*Ak sa však nájdú spomedzi nich odvážni, a to alebo z kmeťov, alebo z prostých ľudí, učiniac hrdinstvá a chrabrosť, nech tam sa nachádzajúci knieža alebo vojvoda (кнезъ или воjevoda) hneď zo spomínaného kniežacieho podielu (im) pridá, pretože sa sluší ich obdarovať.*“⁹⁰

Županov spomína veľkomoravský súdny zákonník aj na inom mieste, kde nariaďuje, že svedectvo ľudí, ktorí o udalosti len počuli, je neplatné, a to aj v tom prípade, ak svedkom je niekto taký významný ako župan: „*[I] keď župani (žjupani) sú, ktorí svedčia.*“⁹¹ Zákonník spomína županov v množnom čísle, knieža mal teda okrem vojvodu aj ďalších županov.

Dôležité rozhodnutia, ktoré sa týkali celého národa, knieža robil nielen so snemom slobodných Moravanov a s malými kniežatami, ale aj spolu so županmi. Pápežský list z roku 880 spomína, že Svätopluk rozhodoval o prijatí pápežského patronátu aj spolu „*so vznešenými vernými mužmi.*“⁹² Ak muži, s ktorými Svätopluk robil dôležité rozhodnutia, boli „*vznešenými (nobilibus)*“, tak boli spoločensky mimoriadne významní. Ak títo mimoriadne významní muži boli Svätoplukovými „*vernými (fidelibus)*“ a ku Svätoplukovi ich viazala vernosť, tak patrili do Svätoplukovej kniežacej družiny. A najvýznamnejšími kniežacími družiníkmi boli župani. Takýmto Svätoplukovým vysokopostaveným „*verným (fidelibus)*“, čiže

⁸⁹ GIEYSZTOR, Aleksander. Urząd wojewodziński we wczesnych państwach słowiańskich w IX. – XI. w. In *Archeologia Polski*, 1971, roč. 16, s. 317-325; STEINHÜBEL 2004, s. 316-319; ŻMUDZKI 2009, s. 403-459.

⁹⁰ ZSL 3. In *MMFH IV*, s. 159-160; HAVLÍK 1978, s. 56.

⁹¹ ZSL 20. In *MMFH IV*, s. 167.

⁹² „*cum nobilibus viris fidelibus et cum omni populo terrę tue.*“ Epistolae 90. In *MMFH III*, s. 165-166.

županom, azda samotným vojvodom, bol aj Zemižizeň, ktorý v roku 880 sprevádzal arcibiskupa Metoda na ceste do Ríma.⁹³

Veľkomoravské kniežatá mali vo svojej blízkosti, teda na svojom kniežacom dvore, svojich županov, z ktorých najvyšší bol vojvoda. Pokiaľ knieža neodstránil malé kniežatá, ktoré sídlili na významných hradoch, nemohol mať svojich županov aj na hradoch v celej krajine – nemohol mať hradskej županov. Odstrániť malé kniežatá dokázal až český knieža Boleslav I. a uhorský knieža a potom kráľ Štefan I.

Keďže Moravia, ktorí boli „slobodní“, konali „bez žiadneho panovania popredných (cum nulli dominationi proceres)“⁹⁴, čiže slobodne, tak nemali nad sebou dohľad a moc hradskej županov ako neskôr v Uhorsku a v českých krajinách a malé kniežatá, doslova „poprední (proceres)“, nemali nad slobodnými Moravanmi „panovanie (dominatio)“, to znamená moc a vládu.

Kresťania a pohania

Život národa (kmeňa) a vesmírny (prírodný) cyklus boli v archaickej predstave súbežné – boli v analógii. Bola to jedna a tá istá usporiadanosť. Zánik kmeňovej usporiadanosti, ktorú Slovania nazývali „sloboda“, ohrozil a privádzal k zániku aj usporiadanosť sveta, ktorú nazývali „mier“. Preto svoju „slobodu“ a s ňou i svoje pôvodné slovanské náboženstvo bránili aj za cenu života.⁹⁵

Pohania boli ochotní prijať kresťanského Boha, avšak bez toho, aby sa vzdali vlastných bohov.⁹⁶ Kráľ Východných Anglov Rædwald (593 – 617) navštívil Kent a prijal tam krst. No po príchode domov „dal sa zviest' svojou ženou a nejakými zvrhlými učiteľmi. Odvrátil sa od úprimnosti viery a bol na tom neskôr horšie než predtým, pretože podľa zvyku starých Samaritánov slúžil, ako sa zdalo, Kristovi i bohom, ktorým slúžieval už skôr; takže v teže svätyni mal nielen oltár pre obetovanie Kristovi, ale i oltárik pre obeť démonom.“⁹⁷ Island'ania pod hrubým nátlakom nórskeho kráľa Olafa Tryggvasona (995 – 1000) prijali

⁹³ „una cum Semisisno fidei tuo“. Epistolae 90. In *MMFH III*, s. 164.

⁹⁴ RATKOŠ 1976, s. 178-179 (pozri aj: *SlA* 1980, s. 210); TŘEŠTÍK 1997, s. 72-73, 288-289; STEINHÜBEL 2004, s. 143.

⁹⁵ TŘEŠTÍK 1997, s. 308-309.

⁹⁶ Rimberty Vita Anskarii. In TRILLMICH, Werner (ed.) *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters* 9. Berlin : Rütten & Loening, 1960, s. 54, 62, 64; TŘEŠTÍK 1997, s. 300-311; BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila. Ansgar a problémy misií na evropském severu. In KOŽIAK, Rastislav – NEMEŠ, Jaroslav (eds.) *Kresťanstvo v časoch sv. Vojtecha*. Kraków : Wydawnictwo Towarzystwa Słowaków w Polsce, 2009, s. 93-94, 97-99, 101. BERENDOVÁ, Nora. Úvod. In BERENDOVÁ, Nora (ed.) *Christianizace a utváření křesťanské monarchie : Skandinávie, střední Evropa a Rus v období 10. – 12. století (d'alej Christianizace)*. Praha : Argo, 2013, s. 29-32.

⁹⁷ „nam rediens domum, ab uxore sua et quibusdam perversis ribus seductus est, atque a sinceritate fidei depravatus habuit posteriora pejora prioribus; ita ut in morem antiquorum Samaritanorum et Christo servire videretur, et diis quibus antea serviebat. Atque in eodem fano et altare haberet ad sacrificium Christi, et arulam ad victimas daemoniorum.“ BEDA VENERABILIS, *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*, Lib. III, Cap. 22, s. 126; BEDA CTIHODNÝ, s. 122.

v roku 1000 krst. Vyhradili si však, že v súkromí budú naďalej tajne obetovať svojim bohom.⁹⁸

Staré náboženstvo žilo spolu s novým aj u Slovanov. Srbskí Glomači, hoci už od roku 928 žili pod nadvládou míšenských markgrófov a boli kresťanmi, mali v úcte jazero (dnes Paltzschener See), ktoré napájal prameň Glomač. O jazere sa dozvedel aj saský kronikár a merseburský biskup (1009 – 1018) Thietmar: „*Toho jazera sa všetci obyvatelia boja..., prechovávajú k nemu viac úcty než k cirkvi.*“⁹⁹ Prvý merseburský biskup Boso (968 – 970) mal starosti so Slovanmi, ktorí nebrali vážne všetko, čo im hovoril: „*[A] žiadal ich spievať kyrie eleison, vysvetliac im prospech tohto. Tí streštenci to v zlomyseľnom posmechu skomolili na ukrivolsa, čo v našej reči znamená: v kroví stojí olša, hovoriac: „Tak to povedal Boso,“ hoci on to hovoril inak.*“¹⁰⁰ Biskup Thietmar sa sťažoval na obyvateľov Sülfeldu, ktorí patrili do jeho merseburskej diecézy: „*Jeho obyvatelia tam totiž len zriedka chodia do kostola a vôbec sa nestarajú o návštevy svojich pastierov. Uctieujú svojich vlastných domácich bôžikov, pevne veria v ich pomoc a obetujú im.*“¹⁰¹ Bamberský biskup Oto sa v roku 1128 vydal na svoju druhú misijnú cestu k Pomoranom, ktorí sa v roku 1126 vrátili k starým bohom, hlavne k Triglavovi, no naďalej uctievali aj „*teutónskeho boha*“, čiže kresťanského boha Nemcov. Biskupa Ota pohoršoval „*hriech Samaritánov*“, t. j. synkretická viera spájajúca kresťanstvo s pohanstvom, ktorú našiel v pomoranskom Štetíne.¹⁰²

Pohanské zvyky sa dlho udržali aj v Čechách,¹⁰³ predovšetkým na českom vidieku, kde žili početní „*polopohania*“.¹⁰⁴ V roku 1038 Břetislav I. nad hrobom svätého Vojtecha v Hnezdne zakázal a stanovil tresty za cudzoložstvo, krčmy, nedeľné trhy a pochovávanie „*na poliach alebo lesoch*“.¹⁰⁵ Břetislav II. (1092 – 1100) „*všetkých čarodejníkov, hádačov a veštcov vyhnal zo svojej krajiny, podobne aj háje a stromy, ktoré na mnohých miestach uctieval*

⁹⁸ TŘEŠTÍK 1997, s. 92-93; KADEČKOVÁ, Helena. *Dějiny Islandu*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2001, s. 55-56; BERENDOVÁ 2013, s. 42-43.

⁹⁹ THIETMARI CHRON, Lib. I, Cap. 3, s. 6-7; DĚTMAR 2004, s. 35.

¹⁰⁰ THIETMARI CHRON, Lib. II, Cap. 37, s. 74-75; DĚTMAR 2004, s. 72; DERWICH, Marek. Římská církev a slovanský jazyk (do konce 9. století) : Ze studií o christianizaci raně středověké Evropy. In DOLEŽALOVÁ, Eva – MEDUNA, Petr (eds.) *Co můj kostel dnes má, nemůže kníže odníti : Věnováno Petru Sommerovi k životnímu jubileu*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2011, s. 102-103.

¹⁰¹ THIETMARI CHRON, Lib. VII, Cap. 68 – 69, s. 430-431; DĚTMAR 2004, s. 255-256.

¹⁰² ROSIK, Stanisław. *Conversio gentis Pomeranorum : Studium świadectwa o wydarzeniu (XII wiek)*. Wrocław : Chronicon wydawnictwo, 2010, s. 357-476; URBAŃCZYK, Przemysław – ROSIK, Stanisław. *Polsko*. In *Christianizace*, s. 277-278.

¹⁰³ SOMMER, Petr. Duchovní svět raně středověké české laické společnosti. In TŘEŠTÍK, Dušan – ŽEMLIČKA, Josef (eds.) *Svatý Vojtěch, Čechové a Evropa : Sborník příspěvků z mezinárodního symposia uspořádaného Českou křesťanskou akademií a Historickým ústavem Akademie věd ČR 19. – 20. listopadu 1997 v Praze*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1998, s. 133-166. SOMMER, Petr – TŘEŠTÍK, Dušan – ŽEMLIČKA, Josef. Čechy a Morava. In *Christianizace*, s. 234.

¹⁰⁴ „*villani adhuc semipagani*“. COSMAE, Lib. III, Cap. 1. Cosmae Pragensis chronica Boemorum. In *MGH : Scriptores rerum Germanicarum, Nova Series 2*. BRETHOLZ, Bertold (ed.). Berolini : APVD Weidmannos, 1923, s. 161; KOSMAS. *Kronika Čechů*. HRDINA, Karel – BLÁHOVÁ, Marie – MORAVCOVÁ, Magdalena (Trans.). Praha : Argo, 2011, s. 145.

¹⁰⁵ COSMAE, Lib. II, Cap. 4, s. 86-88; KOSMAS 2011, s. 90-91.

nevedomý ľud, vyrúbal a spálil ohňom. Tiež aj poverčivé zariadenia, ktoré dedinčania, ešte polopohania, na letnice, v utorok alebo v stredu, uctievali, prinášali obeť, nad prameňmi zabíjali obeť a démonom obetovali, tiež pohreby, ktoré konali v lesoch a na poliach, ako aj hry, ktoré podľa pohanského obradu konali na rázcestiach a križovatkách akoby pre pokoj duší, tiež i nečisté žarty nad svojimi mŕtvymi, prázdne privolávanie duší zomretých a konali zakrytí maskami, rozpustilo prevádzali.“¹⁰⁶

Veľmi tuhý život malo pohanstvo v Uhorsku.¹⁰⁷ Uhorský knieža Gejza (971 – 997) aj po prijatí krstu v roku 972 prinášal obeť pohanským bohom: „*On, obetujúc všemohúcemu Bohu i preludom falošných bohov, keďže od svojho biskupa bol za to karhaný, tvrdil: Mám bohatstvo k takémuto konaniu a dost' moci.“*¹⁰⁸ Uhorský kráľ Štefan I. (997 – 1038, kráľom od 1001) „*medzi svojimi pokrvnými príbuznými nenachádzal nikoho vhodného na to, aby po jeho smrti zachoval kráľovstvo v Kristovej viere. Uhorský národ sa totiž radšej prikláňal k pohanským zvykom než ku kresťanskej viere.“*¹⁰⁹ Uhorský kráľ Ondrej I. hneď po smrti svojho pohanského brata Leventeho v roku 1047 zakázal pohanské obrady, ktoré až do vtedy musel tolerovať: „*A tak on rozkázal celému svojmu národu pod trestom s'atia hlavy, aby sa vzdali pohanského obradu, ktorý im bol až do toho času dovolený, obrátili sa k pravej viere v Krista a vo všetkom podľa oného zákona žili, ktorý im bol daný svätým kráľom Štefanom.“*¹¹⁰ O dlhom prežívaní pohanstva svedčia aj kráľovské nariadenia proti strigám,

¹⁰⁶ „*omnes magos, ariolos et sortilegos extrusit regni sui e medio, similiter et lucos sive arbores, quas in multis locis colebat vulgus ignobile, extirpavit et igne cremavit. Item et supersticiosas institutiones, quas villani, adhuc semipagani, in pentecosten tertia sive quarta feria observabant, offerentes libamina super fontes mactabant victimas et demonibus immolabant, item sepulturas, que fiebant in silvis et in campis, atque scenas, quas ex gentili ritu faciebant in biviiis et in triviis quasi ob animarum pausationem, item et iocos profanos, quos super mortuos suos inanes cientes manes ac induti faciem larvis bachando exercebant, has abhominaciones et alias sacrilegas adinventiones dux bonus, ne ultra fierent in populo Dei, exterminavit.“* COSMAE, Lib. III, Cap. 1, s. 161; KOSMAS 2011, s. 145.

¹⁰⁷ PITI, Ferenc. „Keresztútton“ : A pogányság társadalmi-politikai jelenléte I. István korában. In PITI, Ferenc – SZABADOS, György (eds.) „Magyarok eleiről“ : Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szeged : Archívum, 2000, s. 437-438; MÚCSKA, Vincent. Boj uhorského štátu proti pohanstvu v 11. storočí. In KOŽIAK, Rastislav – NEMEŠ, Jaroslav (eds.) Pohanstvo a kresťanstvo : Zborník z konferencie usporiadanej 5. – 6. II. 2003 v Banskej Bystrici (ďalej Pohanstvo). Bratislava : Vydavateľstvo Chronos, 2004, s. 201-210; MÚCSKA, Vincent. Uhorsko na ceste ku kresťanskej monarchii. In REITINGER, Lukáš – WIHODA, Martin (eds.) Proměna středovýchodní Evropy raného a vrcholného středověku : Mocenské souvislosti a paralely (ďalej Proměna). Brno : Matice moravská, 2010, s. 103-105, 114-116; STEINHÜBEL 2004, s. 201, 207, 219-221, 252, 262-265, 272-273.

¹⁰⁸ „*Hic Deo omnipotenti vanisque deorum illusionibus immolans, cum ab antistite suo ob hoc accusaretur, divitem se et ad haec facienda satis potentem affirmavit.“* THIETMARI CHRON, Lib. VIII, Cap. 4, s. 444-445; DĚTMAR 2004, s. 263.

¹⁰⁹ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV (ďalej ako Chron. Hung. comp. saec. XIV), II 69. In *Scriptores rerum Hungaricarum 1. : Tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum (ďalej SRH)*. DOMANOVSKÝ, Alexander (ed.). Budapest : Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica in Partem Impensarum Venientibus, 1937, s. 319-320.

¹¹⁰ Chron. Hung. comp. saec. XIV., II 86, s. 344; Legenda S. Gerhardi episcopi 15. In *SRH 2. MADZSAR, Emericus (ed.)*. Budapest : Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica in Partem Impensarum Venientibus, 1938, s. 503.

pohanským obradom a proti zanedbávaniu kresťanských sviatkov a pohrebov.¹¹¹ Uhorský kráľ Ladislav I. (1077 – 1095) vydal nariadenie „*O obrade pohanov*“, ktorým určil trest za pohanské obety: „*Ktorýkoľvek by podľa obradu pohanov vedľa studničiek obetovali, alebo pri stromoch a prameňoch i kameňoch obety konali, svoje previnenie nech odčinia volom.*“¹¹²

V roku 862 knieža Rastislav odkázal cisárovi do Carihradu: „*[N]áš ľud pohanstvo odvrhol a drží sa kresťanského zákona.*“¹¹³ Správu o stave veľkomoravského kresťanstva nám zanechala biskupská synoda, ktorá sa zišla v roku 852 v Mohuči, životopisy oboch solúnskych bratov a niektoré nariadenia zákonníka zostaveného na Veľkej Morave.

Biskupská synoda, ktorá sa zišla v roku 852 v Mohuči, sa uzniesla, ako treba potrestať Albgisa, ktorý uniesol cudziu manželku a ušiel s ňou k Moravanom, presnejšie „*do hrubého dosiaľ kresťanstva moravského národa*“.¹¹⁴ O 11 rokov neskôr prišli do týchto pomerov aj Konštantín a Metod. A hneď sa pohádali s kňazmi, ktorí tam už vyše 20 rokov účinkovali, pretože títo „*latinskí a franskí arcikňazi s kňazmi a učeníkmi*“ tolerovali pohanské zvyky: „*Nebránili však obety konať podľa prvej obyčaje (žerť tvoriť po perьvomu obyčaji), ani uzavierať nepočestné manželstvá.*“¹¹⁵ Ak po návrate arcibiskupa Metoda na Moravu v roku 873 začali „*pohania veriť v pravého Boha, zriekajúc sa svojich bludov*“,¹¹⁶ tak mnohí Moravania ešte stále uctievali svojich slovanských bohov. Konštantín a Metod na rozdiel od bavorských misionárov neuznávali kompromisy s pohanmi, nechceli tolerovať pohanské obrady a zvyky. Zákonník zostavený pre Moravanov hrozil prísny trestom za pohanské obrady: „*Každá usadlosť (selo), v ktorej sa konajú obete (treby) alebo pohanské prisahy (prisjagy poganьsky), nech sa odovzdá božiemu chrámu so všetkým imaním, ktoré majú títo páni (gospoda) v tej usadlosti. Ktorí konajú obete a prisahy, nech sa predajú so všetkým svojím imaním a ich cena dá sa chudobným.*“¹¹⁷ Prísny trest hrozil aj vojakovi, ktorý v pohanskom zajatí opustil kresťanskú vieru: „*Vojaci, ktorí boli zajatí a svätú našu vieru kresťanskú odvrhli, vracajúci sa do svojej krajiny a hradu, nech sa predajú kostolu (vь cьrkьvь).*“¹¹⁸ Arcibiskup Metod napomínal, aby „*ani žiadny pohanský obyčaj (poganьskь eterь obyčaj) nekonali, ani pohanské prisahy (poganьskьiję prisęgy), alebo v niečom inom neblúdili.*“¹¹⁹

¹¹¹ ZÁVODSZKY, Levente (ed.) *Sancti Stephani decretorum liber primus XXXIII. Sancti Ladislai regis decretorum liber primus XXII, XXV, XXXIV. Colomanni regis decretorum liber primus LVII. Synodus Strigoniensis prior VII. Synodus altera sub Colomanno rege celebrata XIV, XV. : A szent István, szent László és Kálman korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai.* Budapest : Kiadja a Szent-István-Társulat Tud. és Irod. Osztálya, 1904, s. 151, 161, 162, 163, 191, 198, 208; HUSA 1954, s. 407, 408, 412.

¹¹² „*De ritu gentium. Quicumque ritu gentium iuxta puteos sacrificaverint, vel ad arbores et fontes et lapides oblationes obtulerint, reatum suum bove luant.*“ Sancti Ladislai regis Decretorum liber primus XXII. In ZÁVODSZKY, s. 161; HUSA 1954, s. 408.

¹¹³ ŽK 14. In *MMFH II*, s. 78.

¹¹⁴ „*in rudem adhuc christianitatem gentis Marauensium*“. Decreta synodi Mogutiensis. In *MMFH IV*, s. 21.

¹¹⁵ ŽK 15. In *MMFH II*, s. 82-83.

¹¹⁶ ŽM 10. In *MMFH II*, s. 133-134.

¹¹⁷ ZSL 1. In *MMFH IV*, s. 158-159.

¹¹⁸ ZSL 21. In *MMFH IV*, s. 168.

¹¹⁹ Vladykam zemľę božie slovo velitъ. In *MMFH IV*, s. 178.

Bavorskí biskupi v roku 900 kritizovali nedokonalé kresťanstvo Moravanov: „*Ved' predkovia nášho najjasnejšieho pána Ludovíta, totiž cisári a králi, vzišli z najkresťanskejšieho rodu Frankov, však Mojmirovi Slovania z pohanov a pohanských národov (a paganis et ethnicis) vyšli.*“ A sťažovali sa, že Moravania „*sami nemalý počet Maďarov k sebe prijali a podľa ich zvyku hlavy svojich nepravých kresťanov (pseudochristianorum) dohola ostrihali a na našich kresťanov poslali*“.¹²⁰ Na Veľkej Morave okrem kresťanov žili aj pohania a kvitol pohansko-kresťanský synkretizmus.¹²¹ Hrubý, ešte nedokonalý štát, akým Veľká Morava bola, mal hrubé kresťanstvo. Veľká Morava, predovšetkým však veľkomoravský vidiek bol teda kresťanský len čiastočne.

Arabská správa o Slovanoch

Cez územie Slovanov prechádzali arabskí cestovatelia. Jeden z nich zanechal správu, ktorú na začiatku 10. storočia prevzal do svojho veľkého historicko-zemepisného diela perzský učenec Ibn Rusta. Táto arabská správa spomína Slovanov, opisuje ich krajinu, zvyky, život a zmieňuje sa o ich vládcovi. Tento arabský cestovateľ (prípadne až samotný Ibn Rusta) vložil do správy o Slovanoch aj zmienku o Svätoplukovi a jeho sídle.

Arabská správa začína opisom slovanskej krajiny: „*A medzi krajinou Pečenehov a krajinou Slovanov (biládi s-Saqlabjati) je vzdialenosť 10 dní. A na začiatku hraníc Slovanov je mesto zvané Wá'íb (madínatun tusammá Wá'íb)... A krajina Slovanov je krajina rovinatá a lesnatá.*“ Slovania mali úle so včelami, pásli svine a ovce a pestovali proso. Spaľovali mŕtvych, pili pritom medovinu a veselili sa. Ich ženy však smútili a nožom si zraňovali ruky a tvár. Rok po pohrebe príbuzní usporadúvali nad hrobom hostinu. Najoblúbenejšia z pozostalých žien mohla prejaviť svoju oddanosť k nebožtíkovi tým, že sa pri jeho hrobe nechala obesiť a spáliť v ohni.¹²² Uctievali oheň.

Všetky opísané zvyky a obrady svedčia, že títo Slovania boli pohanmi. Ak boli pohanmi a ak obývali rovinatú krajinu porastenú lesmi a bez vinohradov, ležiacu blízko Pečenehov, tak to boli východní Slovania.¹²³ Dozvedáme sa, aké zvieratá chovali a aké mali zbrane: „*A majú iba malý počet ťažných zvierat a jazdné zvieratá sú len u významného muža. Ich*

¹²⁰ Epistolae 109. In *MMFH III*, s. 203-204, 205-206.

¹²¹ MATULÁKOVÁ, Anna. Pohansko-kresťanský synkretizmus v predcyrilo-metodskom období a jeho pozostatky v slovenskom obradovom folklóre. In *Konštantínove listy*, 2008, roč. 1, č. 1, s. 41-59; GALUŠKA, Luděk. Hrob 1/2003 z Modré u Velehradu : Pohřeb „pohanského“ velmože z éry raného křesťanství na Moravě? In DOLEŽAL, Jiří – WIHODA, Martin (eds.) *Mezi raným a vrcholným středověkem : Pavlu Kouřilovi k šedesátým narozeninám přátelé, kolegové a žáci*. Brno : AÚ AVČR, 2012, s. 91-110; SLIVKA, Michal. *Pohlády do stredovekých dejín Slovenska*. Martin : Matica slovenská, 2013, s. 7-14.

¹²² Tento zvyk mali nielen pohanskí Slovania, ale aj iné národy. GREKOV, Boris Dmitrijevič. *Kyjevská Rus*. Praha : Nakladatelství ČSAV, 1953, s. 107-108; NIEDERLE, Lubor. *Rukověť slovanských starožitností*. Praha : Nakladatelství ČSAV, 1953, s. 219-220.

¹²³ Takéto pohanské zvyky opisuje ruský kronikár Nestor u východoslovanských Drevljanov, Radimičov, Vjatičov, Severanov a Krivičov. Latopis Nestora 10. In *Monumenta Poloniae historica 1* (ďalej MPH). BIEŁOWSKI, August (ed.). Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1960, s. 559.

*zbraňami sú vrhacie oštep, štíty a kopije. Iné nemajú.*¹²⁴ Potom sa spomína „*ich hlava (ra'isuhum)*“, čiže ich vládca: „*A ich hlava je korunovaná (j.t.ww.dž), jeho poslúchajú a jeho slovami sa riadia. A jeho sídlo je uprostred slovanskej krajiny.*“¹²⁵ V neskoršej Gardíziho perzskej úprave tejto správy čítame podobne: „*[A] ich hlava korunu nosí (va rá'ís-i išán tádž nihad) a všetci ho poslúchajú a podriaďujú sa mu.*“¹²⁶ Hlavu tohto východoslovanského vládcu mohol zdobiť nejaký kniežací diadém alebo iný znak jeho kniežacej moci, ktorý sa mohol podobáť korune.¹²⁷ Bol to významný knieža, pravdepodobne najvýznamnejší, ktorý vládol východným Slovanom. A najvýznamnejším v tom čase bol knieža Oleg, ktorý vládol v rokoch 882 – 912 a sídlil v Kyjeve.¹²⁸

Arabský spravodajca spomenul aj iného slovanského vládcu: „*A znamenitým a známym je u nich ten, ktorému sa hovorí hlava hláv (ra'isu r-ru'asá'i) a nazývajú ho S.w.j.tb.l.k, a ten je váženejší ako župan (swt.dž) a župan (swb.dž = súbandž) je jeho zástupca (chalífatuhu). Tento vládca (l-maliki) má jazdné zvieratá a nemá iné jedlo z potravy iba to, čo sa pripraví z ich mlieka. A má brnenia znamenité, pevné a drahocenné. A mesto, v ktorom sídli, sa menuje Dž.r.wáb a majú v ňom trh tri dni v mesiaci, na ňom obchodujú a predávajú.*“¹²⁹ Spomínaný „*S.w.j.tb.l.k*“ (asi „*Swítbulk*“) bol Svätopluk. Tento Svätopluk bol „*ra'isu r-ru'asá'i*“, čiže „*hlava hláv*“ vo význame knieža kniežat. Svätoplukovo sídelné „*mesto*“ sa spomína pod menom „*Dž.r.wáb*“ (asi „*Džír wáb*“). Zatiaľ čo meno kniežaťa, ktorý vládol východným Slovanom, a meno jeho sídla arabská správa neuvádza, meno Svätopluka a meno jeho sídla spomína. A navyše vie aj to, že vo Svätoplukovom sídle bol trh.

Po zmienke o Svätoplukovi a jeho sídle sa arabský spravodajca opäť vrátil k východným Slovanom a ich vládcovi. Všimol si „*tuhý a silný mráz*“, ktorý v zimnom období vládne v ich

¹²⁴ Kitábu l-a'láki n-náfisati li-bni Rusta. In *MMFH III*, s. 305; PAULINY 1999, s. 99. Zbrane slovanských vojakov spomína aj neskorší zápis tejto arabskej správy v diele al-Marwazího: „*Ich zbraňami sú oštep, kopije a pekné štíty.*“ Kitábu tabá'í'i l-hajawáni li-Šarafi z-Zamáni Táhiri l-Marwazíi 14. In *MMFH III*, s. 389; PAULINY 1999, s. 140.

¹²⁵ *MMFH III*, s. 305. Arabské slovo *j.t.ww.dž* = *jutauwadž* = korunovaný. PAULINY 1999, s. 99.

¹²⁶ *MMFH III*, s. 384; PAULINY 1999, s. 132.

¹²⁷ Ruský knieža Vladimír (980 – 1015), ktorý sídlil v Kyjeve, dal raziť mince, na ktorých je zobrazený s niečím, čo sa podobá korune. SOTNIKOVA, Marina Petrovna – SPASSKIJ, Ivan Georgievič. *Tysjačletie drevnejšich monet Rossii : Svodnyj katalog russkich monet X. – XI. vekov*. Leningrad : Iskusstvo, 1983, s. 59-81, 115-180. Túto ozdobu mohli nosiť aj Vladimírovi predchodcovia, ktorí vládli v Kyjeve a mince ešte nerazili.

¹²⁸ Ak arabský spravodajca o sídle slovanského vládcu napísal, že „*jeho sídlo je uprostred slovanskej krajiny*“, tak týmto sídlom bol Kyjev, ktorý bol považovaný za stred ruskej krajiny. Výnimkou bolo krátke obdobie rokov 967 – 972, keď tento stred knieža Svjatoslav preniesol do Preslavca. Svjatoslav vtedy vyhlásil: „*Nepáči sa mi v Kyjeve byť, chcem žiť v Preslavci na Dunaji, pretože to je stred mojej krajiny...*“ Latopis Nestora 34, rok 6477 (969) In *MPH 1*, s. 609. Týmto stredom sa Kyjev stal v roku 882, keď knieža Oleg vyhlásil: „*Toto nech je matka hradov ruských!*“ Latopis Nestora 18, rok 6390 (882). In *MPH 1*, s. 567; TŘEŠTÍK, Dušan. „Veliké město Slovanů jménem Praha“ : Státy a otroci ve střední Evropě v 10. století. In POLANSKÝ, Luboš – SLÁMA, Jiří – TŘEŠTÍK, Dušan (eds.) *Přemyslovský stát kolem roku 1000 : Na paměť knížete Boleslava II. (†7. února 999)*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2000, s. 64.

¹²⁹ Kitábu l-a'láki n-náfisati li-bni Rusta. In *MMFH III*, s. 305-306; PAULINY 1999, s. 99.

krajine. Preto si vyhrejú saunu a prečkajú v nej zimu.¹³⁰ Títo Slovania odovzdávali svojmu kniežat' u daň v odevoch: „*Ich vládca od nich vyberá každoročne daň; ak nejaký muž z nich má dcéru, vezme z jej šiat jeden sviatočný odev ročne, a ak má syna, vezme z jeho šiat jeden sviatočný odev tiež raz ročne. Ak nemá ani syna, ani dcéru, vezme zo šiat jeho ženy alebo jeho otrokyne jeden sviatočný odev.*“¹³¹ A napokon sa dozvedáme, ako slovanský vládca trestá zlodejov. Zlodeja rozkáže obesiť alebo ho vykáže do vyhnanstva, „*do džíry (fí džírátí) v najvzdialenejšej končine svojich krajov.*“¹³²

Prečo arabská správa, ktorá sa venuje východným Slovanom, spomína aj Svätopluka? Židovskí kupci, ktorí putovali za obchodom po veľkej ceste z Ďalekého Východu do Európy, navštevovali nielen kyjevský trh, ale aj trh vo Svätoplukovom sídle a kupovali tam otrokov. Týchto židovských kupcov nazývali „*ar-Rádáníja*“. Ich putovanie opísal Ibn Churdádbih: „*A niekedy sa však uberajú za Rómíjou (Byzanciou) cez krajinu Slovanov, potom do Chamlídze (Itilu), mesta Chazarov, potom cez more Džurdžánske (Kaspické), potom do Balchu a Mávaránnahru, potom do Wurtu (Turfanu) Toguzguzov (Tokuz-Oghuzov čiže Ujgurov), potom do Číny.*“¹³³ Veľká obchodná cesta sa tiahla z Číny cez Ujgursko, Tocharistán, Mávaránnahr, Chórezm, Itil, Sarkel, Kyjev, Krakov¹³⁴ a cez Moravskú bránu do Svätoplu-

¹³⁰ Podrobný opis sauny u východných (konkrétne u novgorodských) Slovanov zanechal aj ruský kronikár Nestor. Latopis Nestora 5, s. 555. Ruský kronikár spomína kúpeľ, ktorý v roku 945 dala v Kyjeve knázná Ol'ga vyhriať Drevanom. Latopis Nestora 29, rok 6453 (= 945) In *MPH 1*, s. 599. Takéto kúpele mali nielen východní, ale aj západní Slovania. NIEDERLE 1953, s. 201-203.

¹³¹ Daň v odevoch vyberal kyjevský knieža Igor, aby zaodel svojich družiníkov. V roku 945 ju vyberal od Drevljanov: „*Toho roku povedala družina Igorovi: „Sluhovia Svenaldovi boli vystrojení zbraňami a šatstvom, a my sme nahí; pod' knieža s nami na daň, nech i ty niečo nadobudneš i my.*“ Latopis Nestora 28 (rok 6453 = 945) In *MPH 1*, s. 596.

¹³² Kitábu l-a'láki n-náfisati li-bni Rusta. In *MMFH III*, s. 306-307; PAULINY 1999, s. 99. Podľa Konštantína Porfyrogeneta „*gýra*“ bol „*objazd*“, čiže „*poljudbje (polýdia)*“, na ktoré sa kyjevské kniežatá spolu so svojou družinou vydávali k Tivercom, Dregovičom, Krivičom, Severanom a ostatným kmeňom. KONSTANTINOS PORFYROGENNÉTOS. De administrando imperio 9. In *MPH I*, s. 20. Meno Svätoplukovho sídelného hradu „*Dž.r.wáb*“ sa môže skladať zo slov „*džírá*“ a „*wáb*“ a mohlo znieť „*Džíráwáb*“.

¹³³ Kniha cest a kráľovství od Ibn Churdádbiha 4. In *MMFH III*, s. 287-289; IBN CHURDÁDBEH. Kitáb al-masálik wa'l-mamálik 15. In LEWICKI, Tadeusz (ed.) *Źródła arabskie do dziejów Słowiańszczyzny I*. Wrocław ; Kraków : Zakład Imienia Ossolińskich ; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1956, s. 74-77, 119-120, 122, 139-152; TŘEŠTÍK, Dušan. „Trh Moravanů – ústřední trh Staré Moravy. In *ČsČH*, 1973, roč. 21, č. 6, s. 888-890; GUMILJOV, Lev Nikolajevič. *Drevnjaja Rus i Velikaja step*. Moskva : Izdatel'stvo Mysl', 1993, s. 127-131, 144-145, 150, 170, 181-187, 198-201, 209-210, 220-221; RYBAKOV, Boris Alexandrovič. *Kijevskaja Rus i russkije knjažestva XII. – XIII. vv*. Moskva : Nauka, 1993, s. 336-337; KAPLONY, Andreas. Routen, Anschlussroeten, Handelshorizonte im Brief von Hasdáy b. Šaprút an den chazarischen König. In CHARVÁT, Petr – PROSECKÝ, Jiří (eds.) *Ibrahim ibn Ya'qub at-Turtushi : Christianity, Islam and Judaism Meet in East-Central Europe, c. 800 – 1300 A. D. : Proceedings of the International Colloquy 25. – 29. April 1994*. Praha : Orientální ústav AV ČR, 1996, s. 150-151; CHARVÁT, Petr. *Dálkový obchod v raně středověké Evropě (7. – 10. století)*. Brno : Masarykova univerzita, 1998, s. 55-64; LEWICKA-RAJEWSKA, Urszula. *Arabskie opisanie Słowian : Źródła do dziejów średniowiecznej kultury*. Wrocław : Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 2004, s. 184-188, 195-196, 204-205, 211, 216-217; McCORMICK, Michael. *Narodziny Europy : Korzenie gospodarki europejskiej 300 – 900*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007, s. 656-661.

¹³⁴ Ak „*pohanský knieža...sídliači na Visle*“, ktorý (niekedy v rokoch 873 – 885) musel prijať krst, bol „*veľmi silný (silьнъ veľьми)*“, tak aj vďaka tomu, že veľká obchodná cesta šla cez jeho kniežatstvo a cez Krakov, v ktorom pravdepodobne sídlil, a zabezpečovala mu zisk, a tým aj nárast moci. ŽM 11. In *MMFH II*, s. 134.

kovho sídla (v dnešných Mikulčiciach). Odtiaľ pokračovala hore Dunajom na Pasov a Regensburg a ďalej na Mohuč, Verdun, Lyon, Arles, Narbonne, Barcelonu, Zaragozu až do Cordóby. Alebo sa kupci z Moravy vydali Jantárovou cestou na juh do Benátok, kde výhodne predali otrokov, ktorých na Morave výhodne nakúpili. Cestovateľ, ktorý zanechal arabskú správu o Slovanoch, navštívil nielen Kyjev, kde vtedy vládol knieža Oleg, ale z Kyjeva putoval ďalej na západ, až sa dostal cez Krakov a Moravskú bránu „na trh Moravanov“, ktorý bol vo Svätoplukovom sídle.

Monopol najvyššej donucovacej moci

Kmeň nahradil štát, ktorému vládne monarcha. Izidor zo Sevilly do svojho veľkého encyklopedického diela napísal: „*Monarchovia sú tí, ktorí vykonávajú samovládu, ako bol Alexander u Grékov a Július u Rimanov. A preto sa tiež používa výraz monarchia. Monas znamená v gréčtine jedinečnosť, arché vládu*“.¹³⁵ Vznik monarchie je historický zlom. To vedel už starozákonný sudca Samuel, keď upozorňoval Izraelcov na nezvratnosť tejto udalosti.¹³⁶ Tam, kde končí stará kmeňová „sloboda“, tam začína štát a s ním „služba (servitus)“.¹³⁷ Silná kniežacia alebo kráľovská moc vo včasnostredovekom štáte ruší tradičnú kmeňovú „slobodu (libertatem)“ a všetkých „postaví do svojich služieb“. Keď sa knieža stáva zvrchovaným pánom, ľudia prestávajú „slobodne žiť (libera vivere)“ a podrobujú sa „nezvyklej službe (insuete servituti)“. Český kronikár Kosmas vysvetľoval, „aké sú kniežacie práva“, keď nechal hovoriť Libušu, ktorá mala varovať Čechov: „[V]y a všetko, čo máte, bude v jeho moci. Pred jeho tvárou sa budú triasť ako v zimnici vaše kolená...až on púhym svojím pokynom bez vašej mienky toho odsúdi, onoho dá zabiť, jedného rozkáže vsadiť do väzenia, iného obesiť na šibenici.“ Potom menuje služby a práce, ktorými ich knieža zamestná, a všetko, čo si z ich majetku privlastní.¹³⁸ Reč, ktorá obhajuje monarchiu, mal Čechom v roku 1040 predniesť cisár Henrich II.: „[T]í, ktorí spravujú právo, nespravujú sa právami, pretože právo, ako sa všeobecne hovorí, má nos z vosku a kráľ má ruku železnú a dlhú, aby ju mohol vztáňovať, kam sa mu páči.“¹³⁹ Freisinský biskup Oto, ktorý v roku 1147 prechádzal cez Uhorsko, napísal o uhorských veľmožoch: „*Natol'ko sú podriadení panovníkovi, že ani jeden*

¹³⁵ „*Monarchae sunt, qui singularem possident principatum, qualis fuit Alexander apud Graecos et Iulius apud Romanos. Hinc et monarcha dicitur. Monas quippe singularis Graeco nomine, arché principatus est.*“ ISIDOR ZE SEVILLY. *Etymologiae* IX 3 (23). ZACHOVÁ, Irena (Trans.). Praha : Oikoymenh, 1998, s. 56-57.

¹³⁶ 1. Sam. 8, 4-18; ROUX, Jean-Paul. *Kráľ : Mýty a symboly*. Praha : Argo, 2009, s. 96-97. Reč o tom, aké bude „právo kráľa“, ktorú sudca Samuel predniesol Izraelcom, napodobnil Kosmas a v podobe, ktorá bola aktuálna pre vtedajšie Čechy, dal ju do Libušinej reči. TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmova kronika : Studie k počátkům dějepisectví a politického myšlení*. Praha : Academia, 1968, s. 174-179.

¹³⁷ TŘEŠTÍK, Dušan. *Gens Bohemorum – kmen Čechů*. In SOMMER, Petr – TŘEŠTÍK, Dušan – ŽEMLIČKA, Josef (eds.) *Přemyslovci : Budování českého státu*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 147-148; TŘEŠTÍK, Dušan. *Počátky českého politického myšlení*. In MÜLLER, Ivan – HEROLD, Vilém – HAVLÍČEK, Aleš (eds.) *Politické myšlení raného křesťanství a středověku (ďalej Politické myšlení)*. Praha : Oikoymenh, 2011, s. 415-416, 428-431, 433.

¹³⁸ COSMAE, Lib. I, Cap. 5, s. 14-15; KOSMAS 2011, s. 37; KOPAL, Petr. *Kráľ versus kníže? Idea panovnícké moci v Kosmově kronice*. In *Proměna*, s. 361-362.

¹³⁹ COSMAE, Lib. II, Cap. 8, s. 94; KOSMAS 2011, s. 96.

sa neodváži rozhnevať ho otvoreným odvrávaním, ale ani tajným pošuškávaním porušiť, čo je proti jeho vôli...pre všetkých sa panovníkova vôľa (*principis voluntas*) pokladá za rozhodnutie záväzné.“¹⁴⁰

Štát si nárokuje monopol moci a násilia na svojom území.¹⁴¹ Preto odstránil krvnú pomstu, ktorá tento monopol narúšala. Keď vznikol štát, súkromné výboje a súkromné súboje sa stali nezákonné.¹⁴² Vo včasnostredovekom štáte tento monopol patril kniežat'u, kráľovi, cisárovi či ináč titulovanému monarchovi. Rozhodovala „*principis voluntas*“. Monarcha vyberal dane, vyžadoval služby, vyhlasoval zákony, bol najvyšším sudcom a najvyšším vojenským veliteľom. Tento monopol zdôrazňuje aj zákonník zostavený na Veľkej Morave: „Ak má niekto spor s niekým a nepovie to vladykom (*vladykamъ*), no osve koná, alebo mocou, alebo silou (*li po vlasti, li po silie*) usilujúc, a ak, majúc pravdu, svoje dokáže zjednať, nech stratí svoju vec a nech ju vráti. A ak niečo cudzieho vezme, od vladyky tej krajiny nech je bitý, pretože nebýva v moci (*въ vlastь*) sebe byť pomstiteľom. A ak takto koná, nech dá náhradu za to, čo vzal.“¹⁴³

Veľkomoravská spoločnosť bola polarizovaná. Polarizácia je príčinou napätia a napätie je príčinou (žiaduceho i nežiaduceho) pohybu. Žiaduci pohyb treba podporiť a nežiaduci pohyb, ktorý ohrozuje usporiadanie a stabilitu nášho sveta, treba zamedziť. Krádeže, podpaľčstvo, vraždy, násilie, škody na majetku, previnenia proti manželstvu ohrozujú a rušia vnútorný „mier“ spoločnosti. Ak napätie sa nemá vybiť takýmto nežiaducim pohybom, musí ho kontrolovať a ovládať vyššia moc. V začínajúcom štáte, akým bola Veľká Morava, mal takúto moc knieža, ktorý vládol a bol aj najvyšším sudcom. Preto arcibiskup Metod napomínal práve knieža: „[P]ovinný je každý knieža (*knęzъ*) bez okolkov všetkých, ktorí sú pod jeho mocou (*podъ vlastьję jemu*),... vyučovať a všetkým na každý deň prikazovať...“¹⁴⁴

Súdnu moc kniežaťa spomína zákonník zostavený na Veľkej Morave, zvaný „*Zakonъ sudnyj ljudьmъ*“. Nariad'oval, aby otrokyňa, s ktorou hreší jej majiteľ, hoci je ženatý, „od kniežaťa tej krajiny (*ot knęzę zemli toj*) von z krajiny do inej krajiny nech je predaná a jej cenu treba dať chudobným. Tiež smilníka podľa božieho zákona treba vydať božím služobníkom na pôst sedem rokov.“¹⁴⁵ Knieža časť svojej sudcovskej moci odovzdával sudcom.¹⁴⁶ Knieža a sudca museli pri vyšetrowaní vypočúť viacerých svedkov: „V každom spore, žalobe

¹⁴⁰ GOMBOS, Albin (ed.). *Catalogus fontium historiae Hungaricae III. : Az Árpád-kori magyar történet külföldi elbeszélő forrásai*. Budapest : Nap Kiadó, 2011, s. 1767; HUSA 1954, s. 416.

¹⁴¹ HOBBS, Thomas. *Leviatan alebo Podstata, forma a moc štátu cirkevného a občianskeho*. Bratislava : Kaligram, 2011, s. 44. Stephen K. Sanderson rozlišuje medzi kmeňom a štátom. Kmeň a štát sa v mnohom podobajú, no v niečom sa líšia. Štát má monopol na násilie, kmeňové zriadenie nie. Kmeň je nevyhnutný predchodca štátu. SANDERSON, Stephen K. *Social Transformations : A General Theory of Historical Development*. Lanham ; Boulder ; New York : Rowman & Littlefield Publishers, 1999, s. 55-57.

¹⁴² HOBBS 2011, s. 133.

¹⁴³ ZSL 17. In *MMFH IV*, s. 166.

¹⁴⁴ Vladykam země božie slovo veliť. In *MMFH IV*, s. 178.

¹⁴⁵ ZSL 4. In *MMFH IV*, s. 161.

¹⁴⁶ HAVLÍK 1978, s. 73-74.

a udaní patrí sa kniežatú a sudcovi (knežzu i sudii) nevypočúvať bez mnohých svedkov“.¹⁴⁷ Nariadenie „*O svedkoch*“ zdôrazňuje: „*[P]atrí sa pri každom spore kniežatú a sudcovi (knežzu i sudii) so všetkým vyšetovaním a trpezlivosťou vyšetovanie robiť a nie bez svedkov odsudzovať (osužati)...*“ Sudca mal „*moc (vlastь)*“ zobrať od obžalovaného zálohu a svedkov zaviazať prísahou. Ak by svedkovia klamali, tak im hrozil predaj do otroctva alebo ten istý trest, ktorý mal na základe ich krivého svedectva dostať obžalovaný.¹⁴⁸ Súdnu moc kniežat a sudcov spomína aj posledné nariadenie uvedeného zákonníka: „*Toto všetko však patrí sa kniežatám a sudcom (knežemъ i sudamъ) so svedkami vyšetrit'..., všetky nepravosti ľudské na súde božom od kniežat (knežь) sa majú súdit' (imatъ osužati)*“.¹⁴⁹ Ak sudca nemohol chudobného vinníka potrestať pokutou, tak nariadil bitku a vyhnanstvo: „*Ak je chudobný, nech ho dá biť sudca krajiny (sudii zemi) a vykáže zo svojej oblasti (posylaietъ ot svojeja oblasti)*“.¹⁵⁰

Štát a kmeň zabezpečovali to isté. Zabezpečovali „*mier*“, čiže usporiadanosť a stabilitu toho sveta, v ktorom žili a považovali ho za svoj.¹⁵¹ Každý však inakšie. Kmeň, teda „*všetci Moravia*“, to robili spoločne a tradične, štát, t. j. mocný vládca, monarchicky. Monarcha, ktorý vládne a zabezpečuje „*mier*“, poberá za to od slobodných, ktorí vďaka nemu žijú v mieri, daň.¹⁵² Najstaršia štátna daň v Čechách bola „*daň za mier (tributum pacis)*“¹⁵³ a v Uhorsku „*denáre slobodných (denarii liberorum)*“.¹⁵⁴ Patrili českému kniežatú a uhorskému kráľovi, ktorí prevzali od kmeňa ochranu mieru a slobody. Už to nebola stará kmeňová sloboda a kmeňový mier. Monarchia prevzala ich základnú úlohu, a to usporiadanosť

¹⁴⁷ ZSL 2. In *MMFH IV*, s. 159.

¹⁴⁸ ZSL 7a. In *MMFH IV*, s. 162-163.

¹⁴⁹ ZSL 30a. In *MMFH IV*, s. 172.

¹⁵⁰ ZSL 8. In *MMFH IV*, s. 163-164.

¹⁵¹ WENSKUS, Reinhard. *Stammesbildung und Verfassung : Das Werden der frühmittelalterlichen gentes*. Köln : Bohlau Verlag, 1961, s. 35-44, 54-82, 299-335; TŘEŠTÍK, Dušan. Mír a dobrý rok : Státní ideologie raného přemyslovského státu mezi křesťanstvím a „pohanstvím“. In *Folia Historica Bohemica*, 1988, roč. 12, s. 23-45; TŘEŠTÍK 1997, s. 304-306; TŘEŠTÍK, Dušan. Počátky přemyslovské státnosti mezi křesťanstvím a pohanstvím. In WIHODA, Martin – MALAŤÁK, Demeter (eds.) *Stát, státnost a rituály přemyslovského věku : Problémy, názory, otázky : Sborník příspěvků z konference konané dne 18. října 2005 v Brně*. Brno : Matice moravská, s. 39-42; TŘEŠTÍK 2011, s. 406-408, 425-426.

¹⁵² SOMMER – TŘEŠTÍK – ŽEMLIČKA 2013, s. 238.

¹⁵³ GRAUS 1953, s. 23-24, 31, 147-148, 260; ŽEMLIČKA, Josef. *Čechy v době knížecí (1034 – 1198)*. Praha : nakladatelství Lidové noviny, 1997, s. 165; TŘEŠTÍK 1997, s. 306.

¹⁵⁴ ACSÁDY, Ignác. *Dejiny poddanstva v Uhorsku*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1958, s. 36-37, 48; GYÖRFFY, György. *Wirtschaft und Gesellschaft der Ungarn um die Jahrtausendwende*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1983, s. 219-220. Túto daň spomína už zakladacia listina pécsváradského opátstva, ktorú vydal kráľ Štefan I. v roku 1015: „*Insuper et liberorum denariorum terciam partem, qui ex advenis in terra ecclesiae habitantibus debentur, ad ealciamenta fratrum concessimus*.“ GYÖRFFY, Georgius (ed.) *Diplomata Hungariae antiquissima : Accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia I*. Budapestini : Akademiai Kiadó, 1992, s. 76. Kráľ Koloman rozhodol, aby daň, ktorú platil každý slobodný, mala výšku osem denárov alebo štyri. Colomanni regis decretorum liber primus 45, 80, 81. In ZÁVODSZKY, s. 189, 194.

(a s ňou mier), ale v novej podobe, v podobe usporiadanosti štátnej. Veľkomoravský knieža však úplným monarchom ešte nebol.¹⁵⁵

Daň na Veľkej Morave

Slovo „*danь*“ spomína Život Konštantínov až štyrikrát, no nie v súvislosti s Veľkou Moravou. Nachádza sa v Konštantínovej polemike s moslimskými učencami.¹⁵⁶ Toto slovo však na Veľkej Morave poznali. Tam, kde grécky originál Nového zákona má slová „*télos*“ alebo „*fóros*“, tam slovanský prekladateľ, ktorý na Veľkej Morave prekladal novozákonné knihy, dal slovo „*danь*“. Vtedajší slovanský jazyk mal okrem slova „*danь*“ aj slovo „*obrokъ*“ s viac či menej podobným významom. Týmto slovom spomínaný slovanský prekladateľ preložil grécke slovo „*kénson*“, ale aj slovo „*fóros*“, hoci slovo „*fóros*“ predtým preložil ako „*danь*“.¹⁵⁷ Slovo „*obrokъ*“ sa nachádza aj v zákonníku zostavenom na Veľkej Morave. Župani, okrem príležitostných odmien, ktoré dostávali od kniežata, mali aj pravidelný „*príjem z obroku ľudského (pribytъkъ obroku ľudskomu)*“¹⁵⁸, čiže z obnosu, ktorý knieža raz za rok (ob rok) vybral od ľudí, teda od slobodných Moravanov.

Takýto „*obrokъ*“ máme doložený aj na Kyjevskej Rusi. V roku 947 kňažná Oľga „*ustanovi-la...popri Lugu obroky i dane (obroky i dani)*“.¹⁵⁹ Ako slobodní Moravania plnili „*obrokъ*“, nevieme. Keďže veľkomoravské kniežatá nedávali do obehu vlastné mince,¹⁶⁰ nemohli ani vyberať peňažnú daň, akú začal vyberať v Čechách Boleslav I. a v Uhorsku Štefan I. Arabská správa o Slovanoch spomína vyberanie každoročnej dane v odevoch, no nie na Veľkej Morave, ale v Kyjevskej Rusi. Početnú družinu profesionálnych bojovníkov, ktorú bolo treba živiť, ubytovať, vystrojiť, vyzbrojiť a posadiť na dobré kone, však mali nielen kyjevské, ale aj veľkomoravské kniežatá. Preto aj oni museli každoročne vyzbierať dostatočný obnos na plné zaopatrenie družiny. A napokon niečo spotrebovala aj cirkev a rozmach kultúry. Aj veľkomoravské kniežatá mohli vyberať daň v odevoch a vydávať sa so svojou dru-

¹⁵⁵ LYSÝ 2014, s. 139-145.

¹⁵⁶ ŽK 6. In *MMFH II*, s. 55.

¹⁵⁷ Porovnať môžeme originálny grécky text, jeho slovanský preklad a latinský text Vulgaty jedného miesta v Matúšovom evanjeliu a dvoch miest v Liste apoštola Pavla Rímskym. Mt 17, 25: „*lambánoysin téle é kénson*“ = „*vъzemlъtъ danь li obroki*“ = „*accipiunt tributum vel census*“; R 13, 6: „*fóroys teleíte*“ = „*danь dajete*“ = „*tributa praestatis*“; R 13, 7: „*tó tón fóron tón fóron, tó tó télos tó télos*“ = „*jemuže obroky, obrokъ, jemuže dani, danь*“ = „*cui tributum, tributum; cui vectigal, vectigal*“. HAVLÍK 1978, s. 50.

¹⁵⁸ ZSL 3. In *MMFH IV*, s. 159-160. V gréckej predlohe tohto slovanského zákonníka zvanéj Ekloga je na mieste „*obroku*“ slovo „*rogón*“: „*arkeí gár toís archoysin é prosthéke tón rogón aytón*.“ Ecloga 18. In *MMFH IV*, s. 173.

¹⁵⁹ Latopis Nestora 30, rok 6455 (= 947), s. 602.

¹⁶⁰ Veľkomoravské kniežatá nedali raziť vlastné mince, no peniaze v nejakom množstve na Veľkej Morave obiehali. Preto zákonník zostavený pre Moravanov mohol nariadiť zaplatenie pokuty v peniazoch zvaných „*stъlęzie*“, „*stъlęzъ*“, čo je slovanský názov pre solidus. ZSL 5, 8, 19. In *MMFH IV*, s. 161, 163, 167. Bavorskí biskupi sa v roku 900 sťažovali na Moravanov, ktorí „*sa vystatujú, že za veľké množstvo peňazí (iactitant se magnitudine pecunie)*“ dosiahli u pápeža vysvätenie veľkomoravských biskupov. Epistolae 109. In *MMFH III*, s. 199-200. Bavorský správca Karloman v roku 870 zajal knieža Rastislava „*a obohatil sa panovníckym pokladom (ditatusque gaza regia)*“. Ann. Fuld. ad a. 870. In *MMFH I*, s. 105.

žinou na objazdy zvané „*poljudbje*“ (keď obchádzali po ľuďoch), aby zabezpečili svojim družiníkom „*kormlenije*“, tak ako to robili kyjevské kniežatá.¹⁶¹

Imitatio imperii

Konštantín v odpovedi moslimským učencom zdôraznil prvotnosť, originalitu a prevahu rímskej (byzantskej) vzdelanosti, kultúry a civilizácie nad akoukoľvek inou: „*Ved' od nás vyšli všetky umenia.*“¹⁶² Rimania (a ich pokračovatelia Byzantínci) sa považovali za zdroj a vrchol všetkého vzdelania a civilizácie. Európa vďačí za štát Rimanom.¹⁶³ Rímsky štát bol ideálom, na ktorý sa stredoveká Európa odvolávala, chcela v ňom pokračovať a napodobňovať ho. Barbari napodobňovali Rimanov. Včasnostredoveký štát napodobňoval rímsky štát. Germáni sa v rímskom štáte usadili a prevzali ho. Tak vznikla Franská ríša, ktorá sa považovala za dedičku Západorímskej ríše. Franský panovník Karol Veľký (768 – 814, od roku 800 cisár), jeho moc, veľké vojenské víťazstvá a civilizačná úroveň jeho ríše urobili na Slovanov ohromný dojem.¹⁶⁴ Konštantín a Metod učili Moravanov, ich zámer však už od začiatku zahŕňal „*slovanský národ všetok*“¹⁶⁵, čiže všetkých Slovanov. Slovanské písomníctvo a vzdelanosť a s nimi i kresťanstvo, a tým i politický vplyv sa mali z Veľkej Moravy šíriť k ostatným Slovanom. Ak Rastislav a obaja solúnski bratia chceli, „*aby i iné krajiny, toto uvidiac, nás napodobnili*“,¹⁶⁶ tak Veľká Morava mala byť vzorom a prítiažlivým stredom pre celý slovanský svet. Prvá slovanská inteligencia, ktorú vďaka Rastislavovej podpore vychovali Konštantín a Metod, mala zabezpečiť veľkomoravský kultúrny vplyv a šírenie vzdelanosti v širokom slovanskom priestore. Bez Konštantína, „*prvého vychovávateľa a učiteľa slovanského národa*“,¹⁶⁷ by misia tento veľký zámer nemala.¹⁶⁸ Civilizačnú a kultúrnu prevahu a šírenie kresťanstva využívali na dosiahnutie mocenských cieľov voči svojim susedom (a to predovšetkým slovanským) už od začiatku 9. storočia aj vtedajšie európske veľmoci, byzantská a franská. Mocenskú stratégiu založenú na silnej kultúrnej

¹⁶¹ KONSTANTINOS PORFYROGENNÉTOS: De administrando imperio 9. In *MPH 1*, s. 20. Konstantin Porfyrogennetos o obchodu Rusů s Byzancí. KRANDŽALOV, Dimitr – HEJL, František – VÁVRA, Jaroslav (eds.) *Dějiny Sovětského svazu a československo-sovětských vztahů v dokumentech I*. Praha : Nakladatelství politické literatury, 1963, s. 49.

¹⁶² ŽK 6. In *MMFH II*, s. 56; VAVŘÍNEK, Vladimír. Byzantské misie u Slovanů a Konstantin Filosofos. In *Politické myšlení*, s. 207-214.

¹⁶³ DAWSON, Christopher. *Zrození Evropy : Úvod do dějin evropské jednoty*. Praha : Vyšehrad, 1994, s. 55.

¹⁶⁴ WACHOWSKI, Krzysztof. *Kultura karolińska i Słowiańszczyzna Zachodnia*. Wrocław : Uniwersytet Wrocławski, 1992; KOŽIAK, Rastislav. Christianizácia Avarov a Slovanov na strednom Dunaji : Príbeh svätcov-misionárov, svätá vojna alebo kultúrny šok? In KOŽIAK, Rastislav – NEMEŠ, Jaroslav (eds.) *Svätec a jeho funkcie v spoločnosti I*. Bratislava : Chronos, 2006, s. 144-145; SOMMER – TRÉŠTÍK – ŽEMLIČKA 2013, s. 223.

¹⁶⁵ „*počujte teraz svojim rozumom, počujte, slovanský národ všetok, počujte slovo, od Boha prišlo, slovo, ktoré kŕmi ľudské duše, slovo, ktoré posilní srdce i rozum, slovo pripraví poznávať Boha.*“ Proglas 22-27, PAULINY, Eugen. *Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1964, s. 128, 131.

¹⁶⁶ ŽK 14. In *MMFH II*, s. 78-79.

¹⁶⁷ ŽK. In *MMFH II*, s. 43.

¹⁶⁸ ŽK 1. In *MMFH II*, s. 43. Konštantínov životopisec zdôraznil: „*Pán... nám vyzdvihol takého učiteľa, ktorý osvietil náš národ.*“

prevahe dobre prepracovala a systematicky uplatňovala najmä Byzantská ríša.¹⁶⁹ Moravia sa tejto stratégii začali vďaka byzantskej misii za vlády kniežat'a Rastislava učiť. List byzantského cisára kniežat'u Rastislavovi obsahoval slová: „*Boh...zjavil knihy pre váš národ (jazykъ)...aby ste i vy boli pripočítaní k veľkým národom (veliciechъ jazyciechъ), ktoré oslavujú Boha svojím jazykom (jazykomъ).*“¹⁷⁰ Patriť „*k veľkým národom*“ vďaka vzdelaniu a civilizačnej prevahe, to bola byzantská stratégia, s ktorou na Veľkú Moravu prišli Konštantín a Metod. Veľkosť tohto misijného zámeru zdôrazňuje aj list Michala III., ktorý so sebou priniesli Konštantín a Metod. Cisársky list pripomína Rastislavovi: „*Zanecháš tak svoju pamiatku d'alším pokoleniam, podobne ako veľký cisár Konštantín.*“¹⁷¹ Tieto slová pripodobňujú veľkomoravské knieža Rastislava k cisárovi Konštantínovi, a tým aj jeho kniežatstvo k Rímskej ríši. Tak ako Rímska ríša šírila kresťanstvo a vzdelanie ku všetkým národom, tak Veľká Morava mala šíriť kresťanstvo a vzdelanie ku všetkým Slovanom. Byzantská misia začala na Veľkej Morave naplňať program celoslovanského univerzalizmu podľa vzoru univerzalizmu rímskeho. Mních Chrabr, ktorý obhajoval slovanské „*písmená*“ a „*knihy*“, zdôraznil: „*Taký rozum, bratia, Boh dal Slovanom.*“

Čím boli Rimania (Byzantínci) pre okolitý barbarský svet, tým mali byť Moravia pre Slovanov. Veľká Morava mala prevziať civilizačnú úlohu v slovanskom priestore, ktorej sa po páde Avarského kaganátu zhostila Franská ríša ako pokračovateľka Západorímskej ríše a po pokrstení Bulharska Byzantská ríša, ktorá bola vlastne Východorímskou ríšou. Moravia mali byť tými, ktorých iní (presnejšie iní Slovania) budú napodobňovať. Slovanský univerzalizmus sa mal rozvíjať z jedného centra podľa vzoru univerzalizmu rímskeho. Veľká Morava mala šancu stať sa akýmsi civilizačným médiom pre okolitých i vzdialených Slovanov.

Moravia patrili podľa názoru východofranského kráľa „*do najvzdialenejších končín kráľovstva*“, čiže boli okrajovou súčasťou jeho ríše. Prijatie kresťanstva a cirkevnej správy susedným národom považovala Franská ríša ako kresťanská veľmoc za prijatie franskej zvrchovanosti. Tento ríšsky nárok vyjadrili v roku 900 bavorskí biskupi, podľa ktorých krajinu Moravanov „*bola so svojimi obyvateľmi podrobená naším kráľom a nášmu ľudu, ako aj*

¹⁶⁹ AVENARIUS, Alexander. *Byzantská kultúra v slovanskom prostredí v VI. – XII. Storočí : K problému recepcie a transformácie*. Bratislava : VEDA, 1992, s. 46-51; AVENARIUS, Alexander. *Die byzantinische Kultur und die Slawen : Zum Problem der Rezeption und Transformation (6. bis 12. Jahrhundert)*. Wien ; München : R. Oldenbourg Verlag, 2000, s. 49-54; HURBANIČ, Martin. Byzantská politická ideológia v misijnej praxi 9. storočia (Encyklika Ad archiepiscopales thronos per orientem obtinentes patriarchu Fotia). In *Pohanstvo*, s. 130-131, 134.

¹⁷⁰ ŽK 14. In *MMFH II*, s. 80-81.

¹⁷¹ ŽK 14. In *MMFH II*, s. 81; AVENARIUS 1992, s. 48; AVENARIUS 2000, s. 50-51. Autorom týchto slov mohol byť carhradský patriarcha Fotios. HURBANIČ 2004, s. 136. Prirovnanie k cisárovi Konštantínovi I. sa ušlo nielen Rastislavovi, ale aj bulharskému kniežat'u Borisovi a kyjevskému kniežat'u Vladimírovi. VAVŘÍNEK, Vladimír. Slovanský panovník jako „Nový Konstantin“. Boris Bulharský – Rastislav Moravský – Vladimír Kyjevský. In *Slavia*, 2001, roč. 70, s. 507-516; HURBANIČ, Martin. The Image of Constantine the Great in Rus' : The Tradition and Innovation of the Motive of the First Christian Emperor. In MÚCSKA, Vincent – FONT, Márta (eds.) *East Central Europe at the Turn of the 1st and 2nd Millennia*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2002, s. 71-81.

*nám, tak v pestovaní kresťanskej viery, ako aj v poplatku za pozemský majetok, pretože až potom boli vyučení (vo viere) a z pohanov sa stali kresťanmi.*¹⁷² Moravania, „či už chcú, či nechcú, budú podrobení nášmu kráľovstvu.“¹⁷³

Moravania odvádzali daň susednej franskej veľmoci, no sami sa stali malou mocnosťou a podľa franského vzoru brali daň od slovanských kmeňov, ktoré si za vlády kniežata Svätopluka (871 – 894) podrobili. Svätopluk si na jar 883 podriadil Čechov¹⁷⁴ a potom polabských Srbov, ktorí mu „každoročne platili daň (census)“.¹⁷⁵ Veľkomoravskú nadvládu nad Srbmi sprostredkoval český knieža Bořivoj. Srbi odvádzali každoročnú daň Čechom, čiže Bořivojovi, a ten ju odovzdal Svätoplukovi (možno sa o ňu so Svätoplukom delil). Česi sa v roku 895 vzopreli proti veľkomoravskej nadvláde¹⁷⁶ a v roku 897 žiadali cisára Arnulfa o pomoc proti Moravanom, „od ktorých boli často, ako sami tvrdili, veľmi kruto utláčaní.“¹⁷⁷

Veľká Morava bola samostatným kniežatstvom a zároveň okrajovou, veľmi voľnou súčasťou širokého pohraničia Franskej (potom Východofranskej) ríše.¹⁷⁸ To malo svoje nevýhody (menšia alebo väčšia miera závislosti), ale aj výhody (oprávnenie zasahovať do pomerov v ríšskom pohraničí, no i v samotnej ríši vo svoj prospech). Veľkomoravské kniežatá sa snažili lavírovať vo výhodách a vyhýbať sa nevýhodám tohto obojakého postavenia.

Veľká Morava si napokon vybudovala legitimitu, ktorá sa opierala o autoritu pápeža a viac či menej úspešne obchádzala autoritu franských kráľov a cisárov. Moravania sa opreli o Rím a odklonili tak celý stredoeurópsky vývoj.

Jednota a protiklad včasnostredovekého kmeňa a začínajúceho štátu

Včasnostredoveký národ (kmeň) prijímal alebo odmietal „*jarmo služby (servitus iugum)*“ a spolu s ním „*hodnosť kresťanstva (Christianitas titulum)*“¹⁷⁹ či „*jarmo panstva a kresťan-*

¹⁷² Epistolae 109. In *MMFH III*, s. 198-199.

¹⁷³ Epistolae 109. In *MMFH III*, s. 203; LYSÝ 2014, s. 171-183.

¹⁷⁴ TŘEŠTÍK 1997, s. 281, 312-347.

¹⁷⁵ „*Boemi regnante Zuetepulco duce quondam fuere principes nostri. Huic a nostris quotannis solvirur census.*“ THIETMARI CHRON, Lib. VI, Cap. 99. In *MMFH I*, s. 162.

¹⁷⁶ Ann. Fuld. ad a. 895. In *MMFH I*, s. 124.

¹⁷⁷ Ann. Fuld. ad a. 897. In *MMFH I*, s. 127.

¹⁷⁸ Svedčí o tom aj prísaha vernosti, ktorú knieža Rastislav zložil do rúk Ľudovíta Nemca v roku 864 a knieža Svätopluk do rúk Ľudovíta Nemca v roku 874, do rúk Karola Tlstého v roku 884 a nepochybne i do rúk Arnulfa v roku 890. LYSÝ 2014, s. 127, 128, 190-193, 195-200, 210-219, 221-223; LYSÝ, Miroslav. Mojmirovská Morava na hraniciach s impériom. In *Forum Historiae*, 2014, roč. 8, č. 2, s. 98 - 129. ISSN 1337-6861.

¹⁷⁹ „*Scavi servitutis iugum armata manu submoverunt, tantaque animi aostinatia libertatem defendere nisi sunt, ut prius maluerint mori quam Christianitatis titulum resumere aut tributa solvere Saxonum principibus.*“ HELMOLDI PRESB, CRONICA SLAVORUM, Lib. I, Cap. 25. Helmoldi presbyteri Bozoviensis Cronica Slavorum. In *MGH : SS rer. Germ.* 32. SCHMEIDLER, Bernhard (ed.) Hannoverae et Lipsiae : Impensis Bibliopolii Hahniani, 1937, s. 48. HELMOLD Z BOSAU. *Kronika Slovanů*. ZDICHYNEC, Jan (Trans.). Praha : Argo, 2012, s. 63-64; STEINHÜBEL 2012, s. 15.

skej viery“.¹⁸⁰ Spomínané „jarmo služby“ či „jarmo panstva“ bola monarchická vláda, čiže najstarší štát. Monarchiu a kresťanstvo odmietali najurputnejšie Sasi, slovanskí Lutici a Obodriti a pobaltskí Prusi.¹⁸¹ Moravia vykročili opačným smerom, vykročili ku kresťanskému štátu. Kmeň Moravanov sa opieral o tradičnú kmeňovú „slobodu“, teda o „zákony a mravy slovanského národa“¹⁸² a o kmeňový snem. Knieža sa opieral o svoju vernú družinu a z nej vybraných županov – opieral sa o kresťanstvo a cirkev. Od slobodných Moravanov pravidelne raz za rok vyberal „obrok“, z ktorého zaopatril svoju družinu a začínajúci štát. Slovanský „gens“ a jeho knieža pri rôznych príležitostiach ťahali za jeden povraz, no vývojovo stáli čoraz viac a viac proti sebe. Právo garantoval knieža aj kmeň. Kmeň, presnejšie kmeňový snem, garantoval právo zvykové, tradičnú kmeňovú „slobodu“. Písané právne pamiatky veľkomoravského pôvodu sa odvolávajú na knieža ako garanta práva, právo dávajú do jeho rúk.

Na polceste medzi kniežat'om a kmeňom boli malé kniežatá a hrady. Hrady patrili Moravanom, čiže kmeňu, no zároveň boli centrami kniežacej a na ňu nadväzujúcej cirkevnej správy, t. j. centrami začínajúceho štátu. Hrady slúžili obom, kmeňu aj vznikajúcemu štátu.

Včasnostredoveký kmeň a začínajúci štát boli komplementárnou jednotou a zároveň dvoma vývojovo protikladnými tendenciami. Štát mali a majú v rukách a riadia ho profesionáli. Kmeň mali v rukách a rozhodovali v ňom amatéri. Profesionáli, hoci sú v menšine, majú prevahu nad amatérmi, pretože pracujú efektívnejšie a účinnejšie. V tom bola výhoda nastupujúceho štátu.

Cituj:

STEINHÜBEL, Ján. Veľká Morava na polceste od kmeňa ku štátu. In *Forum Historiae*, 2014, roč. 8, č. 2, s. 71 - 97. ISSN 1337-6861.

...

Ján Steinhübel. CSc. (1957) od roku 1988 pracuje v Oddelení najstarších dejín HÚ SAV. Zaoberá sa obdobiem Veľkej Moravy a počiatkami Uhorska. Je autorom monografie *Nitrianske kniežactvo : Počiatky stredovekého Slovenska* (2004) a *Kapitoly z najstarších českých dejín : 531 – 1004* (2012).

Kontakt: histjast@savba.sk

¹⁸⁰ „nec dominationis iugum nec fidei christianae susciperet“. GALLI CHRONICON, Lib. II, Cap. 42. In *MPH 1*, s. 455. GALLUS ANONYMUS. *Kronika a činy polských knížat a vládců*. FÖRSTER, Josef (Trans.). Praha : Argo, 2009, s. 95.

¹⁸¹ BARTLETT, Robert. Od pohanství ke křesťanství ve středověké Evropě. In *Christianizace*, s. 75.

¹⁸² „leges et consuetudines Sclavicae gentis“. Ann. Fuld. ad a. 849. In *MMFH I*, s. 92; TŘEŠTÍK 1997, s. 94.